
IV KASVUYMPÄRISTÖN VARHAISET RISKITEKIJÄT RIKOLLISEN KÄYTTÄYTYMISEN KEHITYKSESSÄ

Jaana Haapasalo

Johdanto: Perhe ja vanhemmuus rikollisen kehityksen ytimenä

Pitkittäistutkimusten perusteella noin 25–50 prosenttia lapsista, joilla on epä-sosiaalisia käytösongelmia, kehittyy rikolliseen suuntaan jo 12.–13. ikävuoteen mennessä (Loeber & Farrington 2001). Samojen tutkimusten mukaan noin kolmannes tai enimmillään kaksi kolmasosaa rikoksia tehneistä lapsista jatkaa vakavampaan, väkivaltaiseen ja krooniseen rikollisuuteen. Melko yhdenmukaisesti eri tutkimuksissa on havaittu, että mitä nuorempina käytösongelmat ja rikokset alkavat, sitä kroonisempaa ja vakavampaa rikollinen käyttäytyminen on aikuisiässä. Mitä näiden lasten elämässä tapahtuu, ennen kuin heidät tuomitaan ensimmäisistä rikoksista? Millaisista perheistä ja kasvuympäristöistä he tulevat?

Usein rikollisen kehityksen riskitekijät on luokiteltu yksilön (lapsen) ominaisuuksiin, perhetekijöihin, kouluun liittyviin riskeihin, toveriipiirin riskeihin ja asuin ympäristön riskitekijöihin. Lapsen liittyvistä riskitekijöistä mainitaan yleensä erilaiset neurologisiin ongelmiin johtavat raskaudenaikaiset ja syntymään liittyvät vauriot, ärtyvä ja voimakas temperamentti, ylivilkkaus ja impulsiivisuus, pelottomuus, elämlyshakuisuus, aggressiivisuus, uhmakkuutena ilmenevät käytösongelmat ja oppimisvaikeudet. Kouluikässä ja jo ennen kouluikäkin todettu aggressiivisuus, uhmakkuus ja muut ulospäinsuuntautuvat käytösongelmat ovat useissa pitkittäistutkimuksissa ennustaneet varhain alkannutta epäsosiaalista käyttäytymistä ja myöhempiä rikostuomioita (Farrington

2005; Fergusson ym. 2005; Moffitt ym. 1996; Tremblay & LeMarquand 2001). Vastaavasti niillä lapsilla, jotka tekevät ensimmäiset rikolliset tekonsa jo 4–10-vuotiaana, on nuoruusiässä ja nuorena aikuisena enemmän rikollisuutta kuin lapsilla, joilla ensimmäiset rikokset tapahtuvat 11–14-vuotiaana (Krohn ym. 2001). Varhain alkanut epäsosiaalinen käyttäytyminen ennustaa kroonista rikollista käyttäytymistä.

Monet persoonallisuuden piirteisiin liittyvät riskitekijät on kytketty biologisiin ominaisuuksiin, kuten alhaiseen serotoniinitasoon, kortisolin eritykseen, testosteroniin, varhaiseen puberteettiin ja psykofysiologisiin piirteisiin. On kuitenkin mahdollista, että ympäristötekijöihin liittyvä stressi, esimerkiksi traumaattinen väkivalta, heijastuu elimistön toimintoihin ja muuttaa hormonitasoja ja autonomisen hermoston reagoititapoja. Rikolliseen ja epäsosiaaliseen käyttäytymiseen liitetyt biologiset tekijät voivatkin itse asiassa olla seurauksia, ei syitä.

Kasvuympäristön riskitekijöinä voidaan pitää perheeseen, kouluun, toveriryhmään ja osittain myös laajempaan yhteisöön liittyviä tekijöitä. Perheeseen liittyviä riskitekijöitä ovat perheen rakenteeseen, taloudellisiin oloihin, vanhempien ominaisuuksiin ja itse vanhemmuuteen kytkeytyvät asiat. Teinivanhemmuus, vaihtuvat perhesuhteet, parisuhdeväkivalta, vanhempien omat mielenterveysongelmat ja antisosiaalisuus, kovat ja epä johdonmukaiset kasvatuskäytännöt ja lapsen kaltoinkohtelu ovat esimerkkejä perhetekijöistä, jotka voivat lisätä lapsen rikollisen kehityksen riskiä.

Tässä katsauksessa rajataan tarkastelun ulkopuolelle lapsen persoonallisuuden ja yksilöllisiin ominaisuuksiin liittyvät rikollisuuden riskitekijät, joita käsitellään kirjassa toisaalla. Toiseksi tarkastelusta jätetään pois kouluun, toveripiiriin ja laajemmin yhteiskuntaan ja kulttuuriin liittyvät tekijät, kuten mediaväkivalta. Painopiste on perheeseen ja vanhemmuuteen liittyvissä varhaisissa riskeissä, jotka lisäävät lapsen rikollisen ja epäsosiaalisen kehityksen todennäköisyyttä.

Suorat ja epäsuorat riskitekijät

Monet riskitekijät ennustavat tutkimusnäytön nojalla suoraan lapsen myöhempää rikollista käyttäytymistä. Kovat, väkivaltaiset kasvatuskäytännöt tai lapsen hyljeksivä kohtelu voivat suoraan lisätä lapsen riskiä kehittyä rikolliseen ja väkivaltaiseen suuntaan. Toiset riskitekijät voivat vaikuttaa pikemminkin epä-

suorasti ja välillisesti. Esimerkiksi perheen köyhyys voi epäsuorasti vaikuttaa lapsen rikolliseen kehitykseen, jos perheen taloudelliset vaikeudet heijastuvat vanhemmuuteen tai lisäävät vanhempien keskinäisiä ristiriitoja. Samoin teinivanhemmuus voi ennustaa lapsen rikollista käyttäytymistä, mutta yhteydet ehkä välittyvät epäsuorasti muiden riskitekijöiden kautta. Teinivanhemmuus voi johtaa koulunkäynnin keskeytymiseen, alhaiseen koulutukseen, taloudellisiin vaikeuksiin ja epävakaaseen perhetilanteeseen, mikä voi lisätä vanhemmuuden ongelmia ja siten epäsuorasti lapsen myöhempien ongelmien riskiä. Teinivanhemmuudesta voi myös seurata kumppanivaihdoksia, jolloin lapsen perhetilanne ja häntä hoivaavat henkilöt vaihtuvat usein ja vaikeuttavat turvallisten kiintymyssuhteiden luomista. Tämä voi aiheuttaa hylkäämisen kokemuksia, heikentää lapsen kykyä luottaa ihmissuhteiden pysyvyyteen ja tuottaa vähitellen käytösongelmia, jotka lisäävät lopulta varhaisen rikollisen käyttäytymisen riskiä. Vanhemman kronologinen ikä ei silti sinänsä väistämättä ole vanhemmuuden laadun kannalta keskeistä.

Samalla tavalla vanhempien mielenterveysongelmat voivat ennustaa lapsen myöhempää rikollisuutta monimutkaisten polkujen kautta. Masentunut tai aggressiivinen vanhempi ei ehkä jaksa tukea lapsensa kehitystä johdonmukaisilla kasvatuskäytännöillä eikä tarjoamalla riittävästi älyllistä stimulaatiota, jolloin lapsen tunne-elämän ja älyllisten taitojen kehitys vaikeutuu. Tämä puolestaan voi johtaa heikkoon koulumenestykseen, käytösongelmiin ja sopeutumisvaikeuksiin koulussa. Lopulta lapsi putoaa koulunkäynnin kelkasta, käytösongelmat lisääntyvät ja lapsi ajautuu varhaiseen rikolliseen toimintaan.

Sama tekijä voi toimia joissakin tilanteissa riskitekijänä ja joskus rikolliselta kehitykseltä suojaavana tekijänä. Esimerkiksi isän puuttuminen perheestä ja äidin yksinhuoltajuus on toisinaan ollut yhteydessä lapsen rikollisen kehityksen riskiin. Toisaalta kahden huoltajan perhe, jossa lapsi joutuu kokemaan ja todistamaan paljon perheväkivaltaa, lisää lapsen rikollisen kehityksen riskiä. Olennaista onkin, millaiseen perheen sisäiseen tilanteeseen ja vuorovaikutukseen yhden tai kahden vanhemman perherakenne liittyy. Yksinhuoltajuus voi olla jopa lasta ongelmilta suojaava tekijä, jos perheestä on ajoissa poistunut väkivaltaisesti tai muulla tavoin ongelmallisesti käyttäytyvä vanhempi. Silloin kun yksinhuoltajuus on rikollisuuden riskitekijä, riski voi liittyä esimerkiksi lapsen ja toisen vanhemman katkenneeseen tai kielteisesti värittyneeseen suhteeseen tai yksinhuoltajavanhemman epävakaaseen, vaihtuvia kumppaneita ja muita ongelmia sisältävään perhetilanteeseen.

Raskausajan ja syntymän jälkeiset riskitekijät

Äidin terveydentila

Kun puhutaan sikiön kehitykseen vaikuttavista raskausajan riskitekijöistä, samat riskitekijät voivat olla yhteydessä moniin eri kehityksen häiriöihin. Esimerkiksi äidin raskausajan ruokavalio, päihteidenkäyttö, tupakointi ja erilaiset sairaudet voivat heijastua kehittyvään lapseen ja tuottaa oireita, jotka voivat näkyä useidenkin vuosien kuluttua varsinaisesta riskitekijöille altistumisesta. Äidin raskausajan stressistä saattaa niin ikään olla sikiölle haittaa.

Raskausajan ympäristötekijöiden vaikutusten erottaminen varhaisen kasvuympäristön vaikutuksista on joskus vaikeaa. Äidin raskaudenaikainen alkoholin käyttö voi aiheuttaa lapselle osittaisen tai täydellisen alkoholioireyhtymän, joka ilmenee sikiön ja lapsen kasvuhäiriönä, pysyvänä keskushermoston toimintahäiriönä ja tyypillisinä kasvonpiirteinä. Lapsen kannalta kyse on silloin päihdeongelmista kärsivän äidin vanhemmuuden ongelmien ja alkoholi-altistuksen tuottamien keskushermoston vaurioiden yhteisvaikutuksista. Keskushermoston toimintahäiriöt voivat myöhemmin aiheuttaa oppimisvaikeuksia ja vaikeuttaa lapsen selviytymistä koulunkäynnistä, mikä epäsuotuisissa oloissa voi johtaa syrjäytymiseen ja epäsosiaaliseenkin kehitykseen. Silloin kyse ei kuitenkaan ole välttämättä pelkästään sikiöajan vaurioiden vaikutuksista, vaan päihdeongelmista kärsivien vanhempien vanhemmuuteen liittyvät ongelmat myötävaikuttavat lapsen epäsosiaaliseen kehitykseen.

Myös äidin huumeiden käyttö vaikuttaa kehittyvään sikiöön, minkä lisäksi huumeita käyttävän äidin huono yleiskunto, puutteellinen ravitsemustila ja infektiot (hepatiitit, HIV) voivat aiheuttaa riskejä sikiölle (ks. Kivitie-Kallio & Politi 2004). Esimerkiksi opiaattien käyttäjillä ennen aikaisia synnytyksiä ja pienipainoisia lapsia esiintyy tavallista enemmän. Amfetamiinin ja kokaiinin kaltaisten stimulanttien käyttö poistaa nälän tunnetta ja nostaa verenpainetta, jolloin uhkana on aliravitsemus ja sikiön heikko ravinnon- ja hapensaanti (Kivitie-Kallio & Politi 2004). Alkoholia tai huumeita käyttävällä äidillä on usein lisäksi psykososiaalisia vaikeuksia, kuten masennusta, taloudellisia vaikeuksia ja sosiaalisen tuen puutetta. Päihdeperheessä voi myös esiintyä väkivaltaa ja lapsen laiminlyöntiä. Nämä riskitekijät korostavat raskausajan sikiölle aiheutuneiden vaurioiden vaikutuksia ja lisäävät lapsen varhaisen kasvuympäristön riskejä. Hyvä kasvuympäristö sen sijaan saattaa ehkäistä sikiövaurioiden riskien toteutumista.

Äidin raskausajan tupakoinnilla on vaikutuksia sikiön kasvuun ja mahdollisesti myöhempään aivotointojen häiriöihin (DiFranza ym. 2004). Tupakointi on yleistä alkoholia runsaasti käyttävillä, ja eräiden arvioiden mukaan huumeita käyttävistä äideistä yli 90 prosenttia myös tupakoi (Kivitie-Kallio & Politi 2004). Tupakan, alkoholin ja muiden päihteiden kielteiset vaikutukset kasautuvat ja merkitsevät suurta kansanterveydellistä riskiä. Äidin raskausajan tupakoinnilla on ollut yhteyksiä lapsen myöhempään käytösongelmiin erityisesti tytöillä, ja raskausajan tupakoinnin vaikutus tyttöjen myöhempään tupakointiin säilyy silloinkin, kun kontrolloidaan muita perhetekijöitä, esimerkiksi lapsen kasvatuksellinen valvonta (Griesler ym. 1998). Suomalaistutkimuksessa, jossa tarkasteltiin raskausajan tupakoinnin yhteyksiä lapsen aikuisiän rikolliseen käyttäytymiseen, tupakointi lisäsi riskiä uusintarikollisuuteen miehillä 2.4-kertaisesti ja väkivaltarikoksiin noin kaksinkertaisesti (Räsänen ym. 1999). Sen sijaan lasten aikuisiän ei-väkivaltaisiin rikoksiin äidin raskausajan tupakoinnilla oli vain vähän yhteyttä.

Tähän mennessä tehdyt tutkimukset näyttävät osoittavan, että raskausaikana tupakoineiden äitien lapsilla on muita suurempi todennäköisyys epäsosiaaliseen käyttäytymiseen, käytösongelmiin, ylivilkkautena ja impulsiivisuutena ilmenevään tarkkaavuushäiriöön (etenkin tytöillä) ja nuorisorikollisuuteen (Wakschlag ym. 2002). Tupakoinnin yhteydet myöhempään antisosiaalisuuteen ja rikoksiin voivat kuitenkin välittyä kasvu ympäristöön liittyvien tekijöiden kautta, koska raskausaikana tupakoivien äitien perhetilanne ja vanhemuus voivat erota tupakoimattomien äitien tilanteesta. Tupakoivien naisten on esimerkiksi todettu muita todennäköisemmin käyttävän kasvatuksessa kovia, epäjohdonmukaisia ja epäempaattisia menetelmiä (ks. Wakschlag ym. 2002).

Tupakointi on yhteydessä antisosiaaliseen käyttäytymiseen ja masennukseen, ja tupakoivien äitien psyykkiset oireet voivat puolestaan heijastua lapsen ja vanhemman kiintymyssuhteeseen ja sitä kautta lapsen kehitykseen. Kaksostutkimuksessa, jossa selvitettiin äidin raskausajan tupakoinnin ja lasten 5- ja 7-vuotiaana todettujen käytösongelmien yhteyksiä, vanhempien antisosiaalisuuden, äidin depression, perheen epäsuotuisten olosuhteiden ja geneettisten tekijöiden vaikutusten poistaminen poisti lähes kokonaan äidin tupakoinnin vaikutuksen lapsen ongelmiin (Maughan ym. 2004). Lisäksi tutkimuksissa pitäisi ottaa huomioon lapsen syntymän jälkeinen tupakka-altistuminen.¹

¹ Tutkimuksiin liittyy myös menetelmällisiä ongelmia, joista yksi tärkeimpiä on luotettavan tupakoinnin indikaattorin löytäminen. Itse ilmoitettu raskausajan tupakointi ei aina ole luotettava mittari, vaan nikotiinin aineenvaihduntatuote kotiniini kuvaa täsmällisemmin sikiön altistumista ja lasten passiivista tupakointia.

Äidin altistuminen raskausaikana ympäristön toksisille aineille ja lapsen altistuminen ympäristömyrkyille ovat lapsen kehityksen riskitekijöitä. Lapsen veren lyijypitoisuus on ollut yhteydessä ylivilkkauden ja impulsiivisuuden kaltaisiin käytösoireisiin (esim. Fergusson ym. 1993). Suoraa yhteyttä lyijyaltistuksen ja epäsosiaalisen käyttäytymisen välillä ei ole kuitenkaan havaittu.

Synnytyskomplikaatiot

Synnytyksessä tapahtuvat häiriöt tai vauriot voivat aiheuttaa hapenpuutteen tai muiden ongelmien takia lapselle neurologisia vammoja tai oireita, jotka yhdistyneenä kasvu ympäristön epäsuotuisiin tekijöihin voivat johtaa käytösongelmiin ja lopulta kenties epäsosiaaliseen kehitykseen ja rikoksiin. Esimerkiksi Lewis, Yeager, Gidlow ja Lewis (2001) totesivat kaikilla kuudella tutkimalaan murhasta tuomitulla ja syntymäperheestään adoptoidulla henkilöllä sikiöajan tai syntymän jälkeisiä keskushermoston kehityshäiriöitä. He arvioivat, että aivojen kehityshäiriöt yhdistyneenä perhe ympäristön tekijöihin, kuten pahoinpitelyyn adoptioperheessä, johtivat väkivaltakäyttäytymiseen. Myös muissa Lewisin tutkimuksissa väkivaltarikoksista tuomittujen taustalta on löytynyt sekä perhe ympäristön riskitekijöitä että neurologisia raskausajan tai synnytyksen vaurioita (esim. Lewis ym. 1994).

Synnytyskomplikaatiot yhdessä epäsuotuisien sosiaalisten tekijöiden kanssa ovat ennustaneet käytösongelmia ja epäsosiaalista käyttäytymistä (Arsenault ym. 2002). Raine, Brennan ja Mednick (1997) havaitsivat yli 4 000:n tanskalaismiehen otoksessa, että synnytyskomplikaatiot yhdessä äidin hyljeksivyyden kanssa ennustivat miesten väkivaltarikoksia 18–34-vuotiaana, kun kyse oli erittäin vakavasta väkivallasta ja kun väkivaltarikokset olivat alkaneet alle 18-vuotiaana. Synnytyskomplikaatiot eivät kuitenkaan ennustaneet ei-väkivaltaisia rikoksia. Tutkimuksen synnytyskomplikaatiot olivat vähäisiä eivätkä välttämättä olleet radikaalisti vaurioittaneet aivoja. Tulokset eivät todista sitä, että synnytyskomplikaatiot sinänsä johtaisivat rikolliseen kehitykseen.

Vauvan ravistelu

Malttinsa menettänyt aikuinen voi pahoinpidellä vauvaansa ja aiheuttaa tälle eriasteisia neurologisia oireita – ja pahimmillaan kuoleman – myös ravistele-

malla lasta. Yleensä aikuinen ottaa vauvaa edestäpäin kainaloiden alta kiinni ja ravistaa vähintään muutamia sekunteja siten, että seurauksena on aivojen, silmien ja ehkä kaularangankin alueen vammoja (ks. Kivitie-Kallio & Tupola 2004). Välittömistä vammoista yleisimpiä ovat kovan aivokalvon alaiset verenvuodot ja verenvuodot verkkokalvolla. Ravistellulla vauvalla voi olla myös mustelmia, raajojen murtumia ja alustaa vasten heittäminen seurauksena kallonmurtumia. Osa ravistelluista vauvoista toipuu aluksi hyvin, mutta myös heillä voi myöhemmin jopa useiden vuosien kuluttua ilmetä neurologisia oireita, kouluvaikeuksia ja käytösongelmia (Barlow ym. 2004; Karandikar ym. 2004).

Vanhempien ongelmat

Vanhempien nuori ikä

Teinivanhemmille syntyneet lapset näyttävät tutkimusten mukaan olevan vaaravyöhykkeessä rikollisen ja epäsosiaalisen kehityksen kannalta. Äidin nuori ikä (yhdessä äidin alhaisen koulutustason kanssa) on erotellut kroonisesti aggressiivisista käytösongelmista kärsiviä lapsia niistä lapsista, joiden aggressiivinen käyttäytyminen iän myötä vähenee (Nagin & Tremblay 2001). Vastavasti nuorista, vakavia rikoksia toistuvasti tehneistä miehistä noin kolmannes oli Wein, Loeberin ja Stouthamer-Loeberin (2002) tutkimuksen mukaan alle 19-vuotiaana ehtinyt tulla isäksi. Paljon ja vakavia rikoksia jo nuoruusiässä tekevät miehet aloittivat seksin muita nuorempina ja useampien kumppaneiden kanssa, jolloin myös ei-toivottujen raskauksien riski on suuri.

Laajassa nuoruusikäen ulottuvaa kehitystä tarkastelevassa pitkittäistutkimuksessa havaittiin, että äidin nuori ikä hänen ensimmäisen lapsensa syntymähetkellä lisäsi tutkimuksessa mukana olleen lapsen riskiä nuorisoriikollisuuteen (Pogarsky ym. 2003). Merkittävää oli nimenomaan äidin ikä esikoisen syntyessä, ei äidin ikä rikoksentekijäksi kehittyneen kohdelapsen syntyessä. Ne lapset, joiden äiti oli esikoisen syntyessä alle 21-vuotias, olivat alttiita rikoksiin, mutta alle 19-vuotiaana esikoisen saaneiden äitien lapset olivat alttiita tekemään vielä vakavampia rikoksia. Poikalapsilla äidin varhaisen synnytysien vaikutus oli suurempi kuin tytöillä. Tämä voi liittyä siihen, että perheessä vaikuttavat erilaiset stressitekijät lisäävät epäsosiaalisen käyttäytymisen riskiä enemmän pojilla kuin tytöillä. Varhainen vanhemmuus voi olla stressiä lisäävä perhetekijä. Naimattomille, alle 18-vuotiaille äideille synty-

neiden poikien riski krooniseen rikolliseen käyttäytymiseen on ollut jopa 11-kertainen verrattuna vähintään 20-vuotiaille äideille syntyneisiin lapsiin (Conseur & Rivara 1997).

Teiniäitien tyttärillä on pitkittäistutkimuksessa todettu enemmän taloudellisia vaikeuksia, mielenterveysongelmia, kouluvaikeuksia ja rikospidätyksiä aikuisiässä kuin vanhempien äitien tyttärillä (Hardy ym. 1998). Nuorten vanhempien lapsilla on elämässään todennäköisesti muita enemmän perherakenteen muutoksia, taloudellisia ongelmia ja vanhemmuuden puutteita. Epävakaassa perhetilanteessa kumppanit voivat vaihtua usein, jolloin lapsi joutuu kokemaan useita huoltajan muutoksia. Teinivanhempien koulutus- ja tulotaso voi jäädä alhaiseksi, jos koulunkäynti on keskeytynyt. Pohjoismaisetkin havainnot viittaavat siihen, että teiniäitien koulutustaso jää alhaiseksi ja että he tarvitsevat enemmän sosiaalipalveluita kuin vanhempana synnyttäneet (ks. Kosunen 2006).

Taloudelliset vaikeudet voivat merkitä ylimääräistä stressiä, heikkoa asuin-ympäristöä ja köyhyyteen ajautumista, mikä edelleen lisää lapsen rikollisen kehityksen riskiä. Teinivanhemmuus on ollut yhteydessä muun muassa alhaiseen koulutustasoon, köyhyyteen, yksinhuoltajuuteen, heikkoon ammattiasemaan ja työelämän epävakauteen. Lapsen synnyttäminen hyvin nuorena voi liittyä turvattomiin kasvuoloihin. Lapsuuden käytösongelmat, esimerkiksi aggressiivisuus ja epäsosiaaliset oireet, ennustavat varhaista vanhemmuutta, joten teinivanhemmaksi tullaan usein ylisukupolvisen epäsuotuisan kehityksen tuloksena (ks. Serbin & Karp 2004).

Avioero ja yksinhuoltajuus

Eroperheiden lapset eivät tee rikoksia enemmän kuin lapset, jotka tulevat kahden huoltajan riitaisista kodeista. Englantilaisessa tutkimuksessa (Cambridge Study in Delinquent Development) äitinsä luokse eron jälkeen jääneillä pojilla ei ollut sen enempää rikollisuutta kuin kahden huoltajan ristiriidattomien perheiden pojilla, mutta isänsä luokse, sukulaisiin tai sijaisperheisiin sijoittuneet pojat tekivät myöhemmin paljon rikoksia (Juby & Farrington 2001). Laajassa 5-vuotiaiden kaksosten ja heidän vanhempiansa otoksessa osoitettiin, että isän läsnäolo perheessä vaikutti lapseen kielteisesti, jos isällä oli antisosiaalista käyttäytymistä (Jaffee ym. 2003). Mitä pitempään antisosiaalinen isä asui perheessä, sitä enemmän lapsella oli käytösongelmia. Antisosiaalisen isän kanssa asuneilla lapsilla oli enemmän käytösongelmia kuin niillä lapsilla, joiden an-

tisosiaalinen isä ei asunut perheessä. Antisosiaalisten isien kanssa elävillä lapsilla riski käytösongelmiin saattoi tulla samanaikaisesti sekä geneettisistä että ympäristötekijöistä. Isän puuttuminen perheestä oli yhteydessä lapsen käytösongelmiin vain silloin, kun isä ei ollut antisosiaalinen. Tämä vahvistaisi oletusta siitä, että olennaista käytösongelmien kehityksen kannalta oli pojan kokema vanhemmuus. Eniten merkitystä lapsen käytösongelmien ja tulevan rikollisuuden kannalta näyttäisi olevan perheen sisäisellä ilmapiirillä ja ristiriidoilla, ei perheen huoltajusrakenteella.

Jubyn ja Farringtonin (2001) mukaan todennäköisin selitysmalli perheen rikkoutumisen ja lapsen myöhemmän rikollisuuden väliselle yhteydelle löytyy perheen rikkoutumiseen liittyvistä stressitekijöistä. Jos pelkästään vanhemman lähtemisestä syntyvä kiintymyssuhteen häiriintyminen olisi lasten käytösongelmien taustalla, perheen hajoaminen toisen vanhemman kuoleman takia voisi periaatteessa aiheuttaa samankaltaisia oireita kuin perheen hajoaminen eron takia. Rikoksia tekevät kuitenkin enemmän eroperheiden lapset, etenkin pojat, kuin niiden perheiden lapset, joissa toinen vanhempi on kuollut. Esimerkiksi suomalaisessa, lähes 5 600 miestä käsittäneessä kohorttitutkimuksessa väkivaltaisen uusintarikollisuuden riski oli kaksinkertainen miehillä, joiden vanhemmat olivat eronneet, mutta vanhemman kuolema lapsuudessa ei ollut yhteydessä väkivaltarikosten uusimiseen (Koskinen ym. 2001). Samassa tutkimuksessa väkivaltaisen uusintarikollisuuden riski oli peräti kahdeksankertainen niillä miehillä, jotka olivat syntyneet naimattomille yksinhuoltajaäideille ja joiden äidit olivat naimattomia vähintään lapsen 14. ikävuoteen asti. Näissä tapauksissa yksinhuoltajuuteen ja naimattomuuteen on voinut liittyä muita epäsosiaalisen kehityksen riskitekijöitä, kuten teinivanhemmuutta.

Vanhempien eron yhteydet lapsen käytösongelmiin ja myöhempään rikolliseen käyttäytymiseen riippuvat paljolti siitä, millaiset perheen olosuhteet ovat olleet ennen eroa ja millaiset ne ovat eron jälkeen. Fergusson, Horwood ja Lynskey (1992) totesivat, että eron ja lapsen 13. ikävuoteen mennessä tekemien rikosten välinen yhteys oli sitä vahvempi, mitä enemmän perheessä oli ollut riitaisuutta ennen eroa. Eroa edeltävällä perheväkivallalla tai vanhempien ongelmilla, kuten päihderiippuvuudella tai mielenterveysongelmilla, voi olla lapsen kehitykseen ratkaisevampi vaikutus kuin erolla.

Eron vaikutusten erottaminen muiden siihen liittyvien tapahtumien vaikutuksista on hankalaa. Eron myötä vanhempien riidat toisinaan jatkuvat ja kärjistyvät esimerkiksi huoltajuus- ja tapaamisoikeuskiistoihin, joilla saattaa olla suurempi vaikutus lapseen kuin erolla sinänsä. Lisäksi perheessä voi vanhempien eron jälkeen tapahtua muitakin lapseen vaikuttavia muutoksia, jos lapsen

kontakti toiseen vanhempaan katkeaa tai jos lapsi joutuu sopeutumaan jatkuvasti muuttuviin perhetilanteisiin vanhempien kumppanien vaihtuessa. Jos ero vie paljon vanhempien psyykkisiä voimavaroja, vanhemmuuden laatu ja kasvatuskäytännöt voivat heikentyä. Ero voi heijastua myös perheen asuinoloihin ja tulotasoon, joten tunne-elämän seurausten ohella erolla voi olla myös lapsen vaikuttavia taloudellisia seurauksia. Samoin muutoksia voi tulla lapsen ystävyys-suhteisiin ja muuhun sosiaaliseen verkostoon, jos perhe muuttaa asuinalueelta tai paikkakunnalta toiselle. Toisaalta ero merkitsee usein lapsen kannalta myönteistä muutosta, jos vanhempien ristiriidat ja muut ongelmat eron jälkeen vähenevät ja tilanne rauhoittuu.

Yksinhuoltajien lapsilla on ilmennyt muita enemmän käytösongelmia, esimerkiksi aggressiivisuutta (ks. Loeber & Hay 1997), mutta yhteydet selittyvät tavallisesti yksinhuoltajuuteen liittyvien stressitekijöiden kautta. Yksinhuoltajalla voi olla taloudellisia ongelmia, köyhyyttä, vähemmän mahdollisuuksia lapsen kannalta hyvään asuinympäristöön, enemmän muuttoja paikkakunnalta toiselle ja enemmän vanhemmuuden stressiä. Kaikki nämä asiat voivat vaikeuttaa lapsen kehitystä ja sopeutumista. Jos yksinhuoltajuuteen liittyy vielä perheen suuri koko, vanhemman edellytykset huolehtia lapsesta ja valvoa hänen toimintaansa voivat olla tavallista vähäisemmät. Perheen lasten rikollisuus onkin ollut yhteydessä perheen suureen kokoon (Farrington 2004).

Heikko taloudellinen asema

Perheen köyhyys on useissa pitkittäistutkimuksissa todettu lapsen aggressiivisten ja muiden käytösongelmien (Duncan & Brooks-Gunn 2000; Offord ym. 2001) sekä rikollisen kehityksen riskitekijäksi (Farrington 2005). Perheen köyhyyden on todettu ennustavan epäsosiaalista käyttäytymistä, kuten murtoja tai fyysistä väkivaltaa (Pagani ym. 1999). On myös tutkimuksia, joissa perheen tulotaso ei ole erotellut jatkuvista käytösongelmista kärsiviä lapsia niistä, joilla ongelmia ei ole (Ackerman ym. 2003). Köyhyys voi vaikuttaa lapsen kehitykseen monien tekijöiden kautta, sillä perheen taloudelliset vaikeudet voivat lisätä vanhemmuuden stressiä ja heikentää kasvatuskäytäntöjä (esim. Leinonen ym. 2002). Köyhyys voi kytkeytyä puuttuvaan koulutukseen, työttömyyteen, yksinhuoltajuuteen ja teinivanhemmuuteen. Lapsen rikollisen kehityksen riskitekijöitä löytyy myös taloudellisesti hyvin toimeentulevista kahden huoltajan perheistä, joissa vanhemmilla on koulutusta ja työtä. Köyhyyden kielteisiä vaikutuksia lapsen psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen voi tor-

jua hyvä vanhemmuus. Köyhyys tai mikään muukaan yksittäinen tekijä ei siten ole lapsen rikollisen kehityksen syy.

Monissa tutkimuksissa onkin käytetty perheen köyhyyden sijasta laajempia perheen huono-osaisuuden osoittimia (esim. Fergusson & Lynskey 1997; Haapasalo & Tremblay 1994). Yksittäisen riskitekijän sijasta onkin mielekkäämpää tarkastella useita perheen rakenteeseen ja sosioekonomiseen tilanteeseen liittyviä tekijöitä samanaikaisesti. Jos perheen elämäntilannetta varjostavat monet toisiinsa kytkeytyvät stressitekijät, lapsen epäsosiaalisen kehityksen riskit helposti moninkertaistuvat.

Huoltajien vaihdokset

Perheen epävakaat olot voivat lisätä lasten käytösongelmia, jos niihin liittyy vanhemmuuteen kohdistuvaa stressiä (Capaldi & Patterson 1991; Pagani ym. 1998). Tällaisia asioita voivat olla esimerkiksi usein toistuvat asuinpaikan tai perherakenteen muutokset. Perhetilanteen epävakaus (muuttojen määrä, kumppanien vaihdokset, kielteiset elämäntapahtumat) ei ole suorassa yhteydessä lasten pysyviin käytösongelmiin, mutta epävakaiden olojen jaksot voivat lisätä ongelmien riskiä lapsilla, joilla ei ole ollut vakaisissa oloissa ongelmia (Ackerman ym. 2003). Tämä liittyy siihen, että epävakaisissa oloissa vanhempien omat ongelmat lisääntyvät ja kasvatuskäytännöt voivat muuttua aikaisempaa heikommiksi.

Monilla nuorilla ja aikuisilla rikoksentekijöillä on lapsuudessaan useita lastensuojelun tukitoimia ja sijoituksia (Widom 1991). Tämä on ilmennyt myös suomalaisaineistossa (Haapasalo 2000b). Lastensuojelun asiakkuudelle voi olla tyypillistä se, että sijoituspaikat vaihtuvat lapsuuden ja nuoruuden kuluessa useita kertoja. Widomin (1991) tutkimuksessa eniten rikospidätyksiä oli myöhemmin niillä lapsilla, jotka joutuivat vaihtamaan sijoituspaikkaansa usein. Vähiten rikoksia tekivät aikuisena lapset, jotka viettivät yli 10 vuotta ensimmäisessä sijoituspaikassaan. Hyvin harvoilla alle 1-vuotiaana pysyvästi sijoitetuilla oli myöhemmin rikosrekisteri. Myös rikollisen käyttäytymisen takia sairaalahoitossa olevien vaikeahoitoisten lasten taustalla on löytynyt paljon huoltajavaihdoksia ja sijoituksia. Lähes 86 prosenttia englantilaisista sairaalahoitossa mielenterveyshäiriön tai psykopatiatyypin häiriön takia olleista alaikäisistä oli kokenut huoltajavaihdoksen ja 50 prosenttia lastenkoti-sijoituksen, ja vain 30 prosenttia oli elänyt perheessään alle 16-vuotiaana (Dimond & Butwell 2003).

Sijoituspaikkojen ja huoltajien toistuvat vaihdokset lapsuuden aikana vaikeuttavat turvallisten kiintymyssuhteiden syntymistä lapsen ja hänen hoitajiensa välille. Turvallinen kiintymyssuhde lapsen ja vanhemman välillä antaa edellytykset sille, että lapsi voi luottaa muihin ihmisiin. Turvallisesti kiintynyt lapsi oppii, että läheiset ihmiset ovat luotettavia ja vastaavat hänen tarpeisiinsa ennustettavalla tavalla. Turvattomasti kiintynyt lapsi sen sijaan oppii, että läheiset ihmiset ovat arvaamattomia, rankaisevat, hyljeksivät tai tulkitsevat lapsen tarpeet väärin. Tästä voi seurata lapselle ahdistuneisuutta ja aggressiivisia tunteita. Turvattomasti kiintyneen lapsen on siten vaikeampi oppia empatiaa ja muita sosiaalisia taitoja, koska hän ei voi samaistua empaattiseen, hänen tarpeitaan huomioon ottavaan hoitajaan.

Lapsissa, jotka ovat eläneet vailla pysyvää kiintymyssuhdetta yhteen hoitajaan, on todettu valikoimattomuutta ihmissuhteissa: lasten suhteet muihin ihmisiin muodostuvat vähemmän vahvoiksi ja valikoiviksi kuin turvallisesti kiintyneillä lapsilla (Rutter & Sroufe 2000). Kiintymyssuhde voi tietysti jäädä turvattomaksi myös silloin, kun lapsella on pysyvä suhde huoltajaansa. Puutteellinen kiintymyssuhde lapsen ja vanhemman välillä on ollut yhteydessä esimerkiksi lapsen kaltoinkohteluun (Crittenden 1998; Sroufe ym. 1999). Kiintymyssuhteen häiriöt voivat myös siirtyä sukupolvesta toiseen siten, että turvattomasti itse lapsena hoitajaansa kiintynyt ei kykene myöhemmin luomaan hyvää kiintymyssuhdetta omiin lapsiinsa (Kretchmar & Jacobvitz 2002).

Vanhempien päihde-, mielenterveys- ja rikollisuusongelmat

Pitkittäistutkimuksissa vanhempien rikollisuus, epäsosialisuus, mielenterveysongelmat ja päihteidenkäyttö ovat ennustaneet lasten myöhempää rikollisuutta (Farrington 2005; Loeber & Farrington 2001). Lapsen kaltoinkohtelua, käytösongelmia ja myöhempää rikollisuutta ennustavat ja niihin yhteydessä olevat vanhempien ominaisuudet ovat tutkimusten perusteella samankaltaisia. Tämä on ymmärrettävää, koska lapsen kaltoinkohtelu puolestaan on yhteydessä rikolliseen kehitykseen. Sekä kaltoinkohdeltujen lasten että rikoksentehtäjöiden vanhemmat ovat usein kokeneet itse väkivaltaa ja muuta kaltoinkohtelua perheissään (Egeland 1993; Kaufman & Zigler 1987). Samanlaisia tuloksia on saatu myös Suomessa (Haapasalo 2000a; Haapasalo & Aaltonen 1999).

Kova kasvatus, ruumiillinen kuritus, lapseen kohdistettu aggressio ja kaltoinkohtelu jatkuvat usein ylisukupolvisesti, joten ensimmäisen sukupolven heikot kasvatuskäytännöt muokkaavat toisen sukupolven omiin lapsiinsa koh-

distamaa kasvatusta (Serbin & Karp 2004). Samoin vanhempien omat lapsuuden käytösongelmat ennustavat heidän lastensa käytösongelmia. Tällä tavoin rikollisen ja epäsosiaalisen käyttäytymisen riskitekijät kulkevat ikään kuin isältä pojalle. Rikollisuuden ylisukupolvisuus on tutkimuksissa vahvistettu (esim. McCord 1999). Suomalaistutkimuksessa 24 prosenttia nuorten omaisuusrikoksista tuomittujen ja 19 prosenttia väkivaltarikoksesta tuomittujen miesten isistä oli saanut rikostuomion, ja äitien luvut olivat 3 ja 7 prosenttia (Haapasalo & Hämäläinen 1996). Ylisukupolvisuus välittyy heikkojen kasvatuskäytäntöjen ja vanhemmuuden ongelmien kautta. Ei siis ole yllättävää, että osalla rikoksentekijöiden vanhemmista on epäsosiaalista käyttäytymistä ja rikostuomioita. Rikollisuutta on usein monilla perheenjäsenillä samassa perheessä, mutta isän rikospidätykset ovat pitkästä tutkimuksesta ennustaneet parhaiten pojan rikollisuutta (Farrington ym. 2001).

Vanhemman mielenterveysongelmat, esimerkiksi masennus, ennustivat yli 4 300 perhettä käsittäneessä aineistossa lapsen kaltoinkohtelua (Dixon ym. 2005). Kaksi muuta tärkeintä ennustavaa tekijää olivat vanhemman alle 21 vuoden ikä ja asuminen väkivaltaisen kumppanin kanssa. Masentuneiden vanhempien on todettu suhtautuvan lapseensa kielteisemmin ja reagoivan heikommin lapsen tarpeisiin terveisiin vanhempiin verrattuna (Nolen-Hoeksema ym. 1995). Äidin depressiivinen oireilu lapsen varhaisten vuosien aikana on ollut yhteydessä lapsen käytösongelmien korkeaan tasoon 2-vuotiaana (Shaw ym. 2003). Vanhempien depressio on myös vaikuttanut lapsen pahoinpitelyn jatkumiseen ylisukupolvisesti (Pears & Capaldi 2001).

Tutkimustuloksia tulkittaessa on kuitenkin otettava huomioon se, että depressiiviset vanhemmat voivat arvioida lapsensa käyttäytymisen todellista ongelmallisemmaksi, jos heidän suhtautumisensa lapseen on kielteinen tai hyljeksivä. Sama koskee vanhempien lapsistaan tekemiä temperamenttiarvioita. Psykkisistä ongelmista kärsivät, masentuneet, vihamieliset ja hyljeksivät vanhemmat voivat pitää lastaan vaikeana, ärtyisänä, kiukuttelevana ja vaativana helpommin kuin vanhemmat, joilla psyykkisiä ongelmia ei ole. Kielteiset havainnot voivat johtaa siihen, että vanhempi välttelee lasta, ei kiinnitä tähän huomiota tai kohtelee tätä kaltoin. Tämä puolestaan heijastuu lapsen käyttäytymiseen, joka muuttuu vähitellen ongelmalliseksi. Noidankehä vahvistuu, ja tuloksena on pysyvämpiä käytösongelmia. Tuoreet tutkimukset näyttäisivät kuitenkin osoittavan, että äidin masennuksen yhteys lapsen antisosiaalisuuteen on todellinen. Äidin depressio lapsen viiden ensimmäisen ikävuoden aikana on ennustanut lapsen antisosiaalista oireilua 7-vuotiaana, mutta osa yhteydestä selittyi äidin antisosiaalisuudella, ja äitien antisosiaalisuuden ja depression

yhdistyminen oli lasten antisosiaalisen kehityksen kannalta suurin riskitekijä (Kim-Cohen ym. 2005).

Isän alkoholismi liittyneenä epäsosiaaliseen käyttäytymiseen on ollut yhteydessä poikien alkoholismiin ja rikollisuuteen (McCord 1999). Vanhempien päihteidenkäyttö on myös lapsen kaltoinkohtelun riskitekijä (Milner 1998), joten vanhempien päihdeongelmien ja lapsen rikollisuuden yhteyden välittävänä mekanismina voi olla lapsen pahoinpitely tai laiminlyönti. Suomalaistutkimuksessa 50 prosentilla omaisuusrikoksista tuomittujen ja 58 prosentilla väkivaltarikoksista tuomittujen miesten isistä oli todistettavasti ollut alkoholiongelmaa, ja äitien luvut olivat nekin korkeita, 45 ja 41 prosenttia (Haapasalo & Hämäläinen 1996). Alkoholisti-isien lapsilla ei tutkimuksissa ole todettu muita enemmän antisosialisuutta (Pollock ym. 1990), mutta jos vanhempien alkoholismiin yhdistyy antisosialisuus, lapsilla on enemmän käytösongelmia kuin muilla alkoholistiperheiden lapsilla (Puttler ym. 1998).

Vanhemmuus

Heikot kasvatuskäytännöt

Ylisukupolvisuus. Varhaisten käytösongelmien ja myöhemmän rikollisen käyttäytymisen kehityksessä vanhempien kasvatuskäytännöt ovat useiden tutkimusten perusteella erittäin tärkeitä. Heikon vanhemmuuden ja kasvatuksen kautta epäsosiaalisen ja rikollisen kehityksen riskitekijät siirtyvät sukupolvesta toiseen. Vanhemmuuden ja kasvatuksen ongelmia ovat ennakoineet vanhempien omat lapsuuden kaltoinkohtelukokemukset, käytösongelmat ja varhain alkanut rikollisuus (Capaldi ym. 2003; Conger ym. 2003). Lapsena omien kasvattajiensa taholta huonoa kohtelua kokeneet vanhemmat ovat siten erilaisten kehityspolkujen seurauksena kehittyneet aikuisiksi, jotka ovat alttiita kohtelemaan lapsiaan huonosti. Isien varhainen antisosiaalinen käyttäytyminen ennustaa yleensä vahvemmin lapsen aggressiivisuutta kuin äidin antisosialisuus, mutta äitien kovat ja aggressiiviset kasvatuskäytännöt ovat ennustaneet vahvasti lapsen aggressiivisuutta ylisukupolvisissa tutkimuksissa siten, että kasvatuskäytännöt välittävät äitien lapsuudenkokemusten ja heidän lastensa käytösongelmien välistä yhteyttä (ks. Serbin & Karp 2004). Koska aggressiiviset yksilöt usein valitsevat kumppanin, jolla on samankaltaisia ongelmia ihmissuhteissa (Quinton ym. 1993), lapset voivat joutua kokemaan huonoa kohtelua kummankin vanhemman taholta.

Turvaton kiintymyssuhde, kovat kasvatuskäytännöt ja lapsen kaltoinkohtelu voivat välittyä ylisukupolvisesti. Kaksi tai kolme sukupolvea kattaneissa pitkittäistutkimuksissa on todettu kovien kasvatuskäytäntöjen ja lapsen kaltoinkohtelun siirtyvän sukupolvelta toiselle siten, että vanhemman kova kuri, vihamielisyys ja aggressiivisuus lasta kohtaan on ollut yhteydessä samanlaisiin kasvatuskäytäntöihin lapsen myöhemmässä omassa vanhemmuudessa (Conger ym. 2003; Pears & Capaldi 2001).

Autoritaarinen, kova ja rankaiseva kuri. Ehkä selkeimmin ulospäinsuuntautuneet käytösongelmat (aggressiivisuus, uhmakkuus, ylivilkkaus, impulsiivisuus, valehtelu ym.) ovat olleet yhteydessä kovaa kuria ja rangaistuksia korostavaan kasvatukseen, epäjohtonmukaisuuteen, vihamielisyyteen ja hyljeksivyyteen ja vanhempien valvonnan ja emotionaalisen tuen vähäisyyteen (Loeber ym. 1998). Lapsen kova kuritus ja rankaiseminen ja lapsen valvonnan laiminlyönti ovat olleet yhteydessä lapsen aggressiivisuuteen 6–12-vuotiaana (Haapasalo & Tremblay 1994) ja rikoksiin 10–16-vuotiaana (Loeber ym. 1998). Heikkojen kasvatuskäytäntöjen ääripäässä on lapsen pahoinpitely ja laiminlyönti. Pieneen lapseen kohdistuvat toistuvat hylkäämiset, hyljeksintä, pahoinpitely ja laiminlyönti voivat tuottaa kiintymyssuhdehäiriön, joka voi näkyä kyvyttömyytenä solmia läheisiä ihmissuhteita, empatian puutteena, ihmissuhteiden pinnallisuutena ja helppona korvattavuutena ja äärimmäisenä riippuvuutena tai erillisyytenä suhteessa toisiin ihmisiin (Kagan 2004). Laiminlyöty, pahoinpidelty tai hyljeksitty lapsi on oppinut, että hänen hoitajansa voi olla arvaamattomalla tavalla rankaiseva, vetäytyvä ja välinpitämätön. Tällainen lapsi ei voi luottavaisesti turvautua hoitajaansa saadakseen lohtua ja huolenpitoa, vaan hän oppii lähestymään vanhempaansa epävarmasti tai välttämään kontaktia.

Tutkimuksissa on esitetty erilaisia näkemyksiä siitä, millä tavoin heikot kasvatuskäytännöt tuottavat myöhempiä käytösongelmia ja lopulta rikollista käyttäytymistä. Osa selitysmalleista on painottanut lapsen varhaisten temperamenttipiirteiden ja vanhempien kasvatuskäytäntöjen vuorovaikutusta käytösongelmien kehityksessä. Temperamentilla tarkoitetaan vauvojen yksilöllisiä eroja reaktiivisuudessa, ja usein esimerkiksi pelottomuutta, aktiivisuutta ja elämishakuisuutta on pidetty temperamenttieroihin perustuvina piirteinä. Esimerkiksi pelottomuus – pelokkuus on piirreulottuvuus, joka kuvaa lapsen alttiutta joko lähestyä tai välttää uusia tilanteita. Peloton lapsi lähestyy uusia ihmisiä ja tilanteita helpommin ja kokee silloin vähäisempää stressiä kuin pelokas lapsi (Kagan & Snidman 1999). Pelottomuudella ja siihen liittyvällä alhaisella autonomisen hermoston herkkyydellä on ollut yhteyksiä käytöson-

gelmiin ja myöhempään rikollisuuteen (Raine 2002). Samoin lapsen vihamielinen kasvuympäristö yhdessä geneettisten tekijöiden kanssa voi suomalaistutkimusten mukaan johtaa aikuisena riskialttiiseen elämyshakuisuuteen, jonka sosiaaliset seuraukset ovat kielteisiä (Keltikangas-Järvinen ym. 2004).

Temperamenttipiirteitä on pidetty geneettisesti välittyvinä tekijöinä, jotka voivat osaltaan selittää myös käytösongelmien, epäsosiaalisen käyttäytymisen ja rikollisuuden välittymistä seuraavaan sukupolveen, kun esimerkiksi vanhempien impulsiiviset piirteet periytyvät heidän lapsilleen (ks. Moffitt ym. 1996; Caspi ym. 2002). Temperamenttimalleissa oletetaan, että lapsen vaikeat temperamenttipiirteet, esimerkiksi herkkä ärtyvyys tai negatiivinen mieliala, herättävät vanhemmassa kielteisiä tunteita, jotka johtavat vihamielisiin reaktioihin ja rankaisevuuteen lasta kohtaan. Nämä heikot kasvatuskäytännöt puolestaan lisäävät lapsen kielteisiä reaktioita ja johtavat vähitellen lisääntyviin käytösongelmiin, joita vanhempi edelleen yrittää hallita kovalla ja rankaisella kasvatuksella tai vetäytymällä hankalista tilanteista lapsen kanssa. Lapsen temperamentin merkitystä korostavat tutkijat katsovat, että temperamentiltään rohkeat lapset sietävät rajoittavampaa kasvatusta. Temperamenttiltaan ujommat ja pelokkaammat lapset kaipaavat kasvatusta, jossa ei ole liikaa pakkoa tai rajoituksia.

Temperamenttipiirteiden arviointi on kuitenkin hankalaa, sillä vanhemman havainnot lapsensa ”vaikeudesta” eivät välttämättä ole luotettavia. Esimerkiksi pahoinpitelevien vanhempien on todettu havaitsevan lapsensa käyttäytymisen muita vanhempien kielteisemmässä valossa ja arvioivan lapsiaan kielteisemmin kuin ulkopuoliset havainnoitsijat (ks. Milner 1998). Kyse ei aina ole vauvan ”vaikeasta temperamentista” vaan vanhemman vääristyneistä ja negatiivisista havainnoista. Vaikka temperamenttipiirteet olisivat ulkopuolisenkin havainnoitsijan luotettavasti arvioitavissa, hyvillä kasvatuskäytännöillä voidaan ehkäistä epäsuotuisaa kehitystä. Jos hyvät kasvatuskäytännöt voivat suojata lasta antisosiaaliselta ja rikolliselta kehitykseltä, voidaankin väittää, että kasvatuskäytännöillä on lapsen kehityksen kannalta ehdottomasti suurempi merkitys kuin oletetuilla temperamenttipiirteillä.

Aggressiivisuuden tai impulsiivisuuden kaltaiset käyttäytymispiirteet voivat olla näkyvissä lapsessa jo niinkin varhain kuin 3-vuotiaana ja ennustaa epäsosiaalista käyttäytymistä kouluiässä. Lapsen kontrolloimaton, impulsiivinen käyttäytyminen 3-vuotiaana havainnoinnin avulla arvioituna on ennustanut antisosiaalista persoonallisuutta, rikosten uusimista ja väkivaltaisia rikoksia 21-vuotiaana (Caspi ym. 1996). Yleensä lapsen aggressiivinen käyttäytyminen aluksi varhaislapsuudessa lisääntyy noin 2-vuotiaaksi, kun lapsi oppii ilmai-

semaan suuttumuksen tunteitaan, ja vähenee sen jälkeen kasvatuksen ansiosta (Tremblay 2000). Aggressiivisen käyttäytymisen kehityksen kannalta on tärkeää, miten kasvattajat suhtautuvat lapsen aggressiivisuuteen. Jos lapsen uhmaan, tottelemattomuuteen ja aggressiiviseen käytökseen vastataan käyttämällä kasvatuksessa väkivaltaa ja kovaa kuria, lapsen aggressiivisuutta vahvistetaan antamalla aggressiivisiä malleja. Esimerkiksi ruumiillinen kuritus on ollut yhteydessä lapsen myöhempään rikollisuuteen, ylivilkkauteen ja impulsiivisuutena ilmeneviin tarkkaavuusongelmiin, päihteidenkäyttöön, aggressiivisuuteen ja muihin käytösongelmiin (ks. Kalb & Loeber 2003). Lapsi voi lyhytaikaisesti mukautua ja totella, mutta hän ei sisäistä aggressiivisen kasvattajan viestejä, koska ne herättävät hänessä vihaa ja pelkoa.

Jos sen sijaan kasvattaja käyttää ohjaavaa, lapsen kanssa keskustelemiseen ja järkeilyyn perustuvaa otetta ja suhtautuu lapsen tunteisiin empaattisesti, lapsella on paremmat edellytykset sanallistaa tunteitaan ja sisäistää vanhempiensa ohjeita ja normeja osaksi omaatuntoaan. Siten lapsen oma tunteiden ja käyttäytymisen hallinta paranee, ja prososiaaliset taidot, esimerkiksi empatia ja omatunto, kehittyvät. Samalla aggressiivisen ja antisosiaalisen käyttäytymisen riski pienenee.

Myös muiden käytösongelmien jatkumiseen voidaan ratkaisevasti vaikuttaa kasvatuskäytännöillä. Monet alle kouluikäiset voivat esimerkiksi valehdella halutessaan paeta hankalasta tilanteesta tai välttää rangaistuksen. Valehtelua ruokkivat lapsen odotukset siitä, että valehtelemalla voi välttää ikäviä seurauksia, kuten vanhemman antamia rangaistuksia. Kasvatuksessaan runsaasti rangaistuksia käyttävät vanhemmat voivat siten tahtomattaan vahvistaa lapsen alttiutta valehdella, jolloin satunnaisista valheista voi vähitellen kehittyä tottumus valehdella monenlaisissa tilanteissa. Jos lapsi on oppinut, että pienimmänkin rikkeen paljastumisesta seuraa ankara rangaistus, hän voi mieluummin varmuuden vuoksi valehdella kuin puhua totta.

Käytösongelmista kärsivillä lapsilla ilmenee usein valehtelua, jonka tavoitteena on huijata toisia tai saada itselle jotakin etua. Valehtelu voi siten kehittyä viattomasta hankalan tilanteen välttelystä tietoisempaan, omaa etua tavoittelevaan valehteluun, jos kasvatuskäytännöt ovat vahvistaneet antisosiaalista kehitystä. Loeber (ks. Loeber & Farrington 2001) on kuvannut valehtelua yhtenä käyttäytymismuotona alle 15-vuotiaana alkavalla antisosiaalisuuden kehityksellä, jossa aluksi ilmenee vähäisempää näpistelyä ja valehtelua, sitten omaisuuden tuhoamista (ilkivaltaa, tulien sytyttelyä) ja lopulta vakavampaa rikollisuutta (petoksia, varkauksia).

Valvonnan puuttuminen. Lapsen tekemisten valvomatta jättäminen voi myötävaikuttaa epäsosiaaliseen ja rikolliseen kehitykseen (ks. Patterson ym. 1992). Valvonnan puutteet merkitsevät usein sitä, että lapsi voi mennä ja tulla omien halujensa mukaan, kokeilla normienvastaista toimintaa ja liikkua epäsosiaalisessa seurassa ilman vanhempien ohjausta. Äärimmillään valvonnan puutteellisuus lähenee lapsen laiminlyöntiä, jolla myös on todettu olevan yhteyksiä sekä vakaviin käytösongelmiin kouluiässä (Erickson & Egeland 1996) että nuoruuden ja aikuisiän rikollisuuteen (Widom 1989; Widom & White 1997). Valvonnan puutteellisuuteen voivat vaikuttaa vanhempien omat ongelmat. Päihde- tai mielenterveysongelmista kärsivät vanhemmat eivät ehkä jaksa kiinnittää lapseensa riittävästi huomiota, jolloin vuorovaikutus lapsen kanssa jää vähäiseksi ja lapsesta huolehditaan vain satunnaisesti.

Hyljeksivä kasvatus. On sanottu, että ei-kenenkään-lapsesta tulee kaikkien painajainen (Kagan 2004). Vanhempien lapsen kohdistama hyljeksintä on tutkimuksissa ennustanut lapsen käytösongelmien jatkumista 2–8-vuotiaana (Shaw ym. 2003). Äidin vähäinen reagoivuus lapsen tarpeisiin on ollut yhteydessä jo 3-vuotiaana lapsella todettuihin ulospäinsuuntautuviin käytösongelmiin (Shaw ym. 1994). Hyljeksintä voi olla passiivista reagoimattomuutta, jolloin vanhempi ei vastaa lapsen fyysisiin tai emotionaalisiin tarpeisiin tarkoituksenmukaisesti esimerkiksi yrittämällä tulkita tämän viestejä tai auttamalla tätä tunteiden säätelyssä. Hyljeksintä voi olla myös aktiivista ja avointa vihamielistä vanhemmuutta, jolloin lasta kohtaan käyttäydytään aggressiivisesti, kylmästi, ankarasti ja kriittisesti. Esimerkiksi Shaw'n ym. (2003) tutkimuksessa hyljeksintää arvioitiin sanallisen/fyysisen hyväksynnän puuttumisella, lapsen kritisoimisella, vihamielisyydellä, lämpimien tunneilmaisujen puuttumisella ja rankaisevuudella. Lisäksi havainnoitiin, reagoiko vanhempi lapsen tottelemattomuuteen ja hätään vihamielisesti. Vanhempien hyljeksivä suhtautuminen on ennustanut lapsen myöhempää rikollisuutta ja epäsosiaalista käyttäytymistä (Loeber & Stouthamer-Loeber 1986). Suomalaisaineistossa nuorten miesvankien omaa kasvatustaan koskevista vastauksista nousi esiin ulottuvuuksia, jotka kuvasivat äidin ja isän hyljeksintää (Haapasalo 2001).

Lapsen kaltoinkohtelu

Pahoinpidellyt lapset aikuisina. Nuorten ja aikuisten rikoksenteijöiden lapsena kokemasta kaltoinkohtelusta on saatu runsaasti tutkimustietoa. Widom (1989) selvitti, moniko lapsena pahoinpidellystä tai laiminlyödyistä 908 lapses-

ta oli 20 vuotta myöhemmin joutunut rikosrekisteriin. Vertailuryhmässä oli 667 lasta, joiden kaltoinkohtelusta ei ollut ainakaan virallisia merkintöjä. Tulokset osoittivat, että noin 29 prosenttia kaltoinkohdelluista ja 21 prosenttia vertailuryhmästä oli 16–32-vuotiaana saanut rikosrekisterin. Ero oli tilastollisesti merkitsevä. Rikosten laatuun vaikutti sukupuoli, sillä miesten joukossa 15 prosenttia tutkimus- ja 10 prosenttia vertailuryhmästä oli tuomittu väkivaltarikoksista mutta naisilla tutkimus- ja vertailuryhmän välillä ei ollut merkitsevää eroa (2 vs. 2 prosenttia). Valtaosa kummastakin ryhmästä säästyivät rikosrekisteriltä, mutta suurempi osa kaltoinkohdelluista kuin vertailuryhmästä oli kuitenkin tuomittu rikoksista nuorena tai aikuisena. Onkin arvioitu, että noin 20 prosenttia lapsena pahoinpitelyä kokeneista tekee myöhemmin elämässään rikoksia (Lewis ym. 1989).

Vaikka lapsena pahoinpidellyt tai laiminlyödyt henkilöt eivät olisi joutuneet rikosrekisteriin, heillä saattoi olla muita ongelmia enemmän kuin vertailuryhmällä. Widomin ja Whiten (1997) tutkimuksessa suurin osa lapsena kaltoinkohdelluista naisista ja miehistä kärsi aikuisena alkoholi- tai huumeriippuvuudesta tai päihteidenkäytöstä. Kaltoinkohdellut lapset kärsivät muita useammin aikuisena myös masennuksesta ja saavat antisosiaalisen persoonallisuuden diagnoosin (Horwitz ym. 2001). Antisosiaalinen persoonallisuus voi puolestaan olla välittävä tekijä lapsuuden kaltoinkohtelun ja aikuisiän parisuhdeväkivallan välillä (White & Widom 2003).

Osa kaltoinkohdelluista myös selviytyi aikuisiän ongelmilta. McGloinin ja Widomin (2001) tutkimuksessa 338:sta lapsena pahoinpidellystä tai laiminlyödyistä henkilöstä 22 prosenttia arvioitiin aikuisiässä selviytyjiksi. Vertailuryhmässä selviytyjiä oli 41 prosenttia. Naisilla selviytyminen oli yleisempää kuin miehillä. Selviytyjinä tutkimuksessa pidettiin henkilöitä, jotka olivat työssä, eivät olleet asunnottomia, olivat käyneet koulunsa loppuun eivätkä kärsineet päihde-, mielenterveys-, väkivalta- tai rikollisuusongelmista. Kriteerit ovat osin rakenteellisia, joten niihin eivät vaikuta pelkästään yksilökehityksen tekijät.

Pitkittäistutkimuksia kaltoinkohtelun ja myöhemmän rikollisuuden yhteyksistä on tehty vähemmän. Stouthamer-Loeber, Loeber, Homish ja Wei (2001) tutkivat Pittsburgh Youth Study -tutkimuksessa 250:n korkean rikollisuusrisikin ryhmään kuuluvan pojan ja vertailupoikien kaltoinkohtelukokemuksia lastensuojelun asiakirjoista ja keräsivät heistä nuorisotuomioistuimen rikosrekisteritiedot. Kaltoinkohtelusta 40 prosenttia oli tapahtunut alle 6-vuotiaana ja 70 prosenttia alle 11-vuotiaana, joten se edelsi selkeästi rikollisen käyttäytymisen alkamista. Viranomaisten rekisteröimä kaltoinkohtelu lapsena oli yhteydessä

etenkin vanhempien ja nuorten itse ilmoitettuihin väkivaltaisiin tekoihin. Sen sijaan kaltoinkohtelu ei ollut yhteydessä vanhempien ja nuorten itsensä ilmoittamiin omaisuusrikoksiin. Riski joutua tekemisiin nuoriso-oikeuden kanssa oli kaltoinkohdelluilla kaksi kertaa suurempi kuin vertailuryhmässä.

Aikuisten muistot lapsuuden kaltoinkohtelusta. Rikoksentekeijöiden lapsuuden väkivaltakokemuksia koskeneet retrospektiiviset (oman lapsuuden muisteleminen perustuvat) poikkileikkaustutkimukset ovat osoittaneet, että enemmistö nuorista (Lewis ym. 1989, 1994) ja aikuisista rikoksentekeijöistä (Weeks & Widom 1998; Haapasalo & Hämäläinen 1996; Haapasalo 2002) on kokenut lapsena väkivaltaa. Esimerkiksi suomalaisessa miesvankien aineistossa noin 80–90 prosenttia oli haastattelu- ja asiakirjatietojen perusteella kokenut fyysistä väkivaltaa alle 15-vuotiaana syntymäperheessään (Haapasalo & Hämäläinen 1996). Vangeista 67 prosenttia oli lapsuusvuosien asiakirjatietojen perusteella myös hyljeksittyjä perheessään (ks. Haapasalo 2002). Vanhempien oma lapsuuden pahoinpitely ennustaa sitä, pahoinpitelevätkö he omia lapsiaan (Pears & Capaldi 2001). On arvioitu, että noin kolmannes itse lapsena väkivaltaa kokeneista pahoinpitelee myöhemmin omia lapsiaan (Kaufman & Zigler 1987; Oliver 1993). Kymmenen pahoinpitelyn ylisukupolvisuutta selvittäneen tutkimuksen analyysissä useimmat tulokset vahvistivat oletusta ylisukupolvisuudesta (Ertem ym. 2000). Yhtä merkittävää on huomata, että noin 70 prosentista pahoinpidellyistä lapsista ei tule pahoinpiteleviä aikuisia.

Tutkimuksessa, jossa seurattiin yli 1 200 henkilöä syntymästä aikuisuuteen, altistuminen vanhempien parisuhdeväkivallalle oli yhteydessä myöhempiin käytösongelmiin, päihdeongelmiin ja rikoksiin (Fergusson & Horwood 1998). Nuorisorikollisuutta, päihteidenkäyttöä ja mielenterveysongelmia (mm. käytösongelmia, ahdistuneisuutta, masennusta, itsetuhoisuutta) oli muita enemmän myös niillä nuorilla, joita kertomansa mukaan oli lapsena pahoinpidelty esimerkiksi lyömällä nyrkein, hakkaamalla esinein, potkimalla tai kuristamalla (Fergusson & Lynskey 1997). Lisäksi lapsena seksuaalisesti hyväksikäytetyillä tytöillä oli muita enemmän seksuaalista riskikäyttäytymistä 14–18-vuotiaana (Fergusson ym. 1997).²

² Kuvatuissa tutkimuksissa väkivaltakokemukset liittyivät muihin perheongelmiin, joten väkivaltakokemusten itsenäistä osuutta lasten myöhemmissä sopeutumisvaikeuksissa on vaikea arvioida. Tutkimukset perustuivat 18-vuotiaiden nuorten muistikuviiin lapsuuden väkivaltakokemuksista, joten muistikuvat ovat voineet olla joiltakin osin epävarmoja. On todettu, että noin 40 prosenttia lapsena pahoinpidellyistä tai seksuaalisesti hyväksikäytetyistä ei tutkimuksissa muista tai paljasta kokemuksiaan (ks. Haapasalo, 2002).

Väkivallan näkeminen

Väkivallan kokemisen ohella myös perheväkivallan näkemisellä ja todistamisella on yhteyksiä lapsen käytösongelmiin ja myöhempään rikolliseen ja epäsosiaaliseen käyttäytymiseen. Perheväkivallan näkemiselle altistamista voidaan pitää lapsen kohdistuvan psykologisen väkivallan muotona, sillä väkivallan todistamisen seuraukset ovat ensisijaisesti psyykkisiä (ja stressin neurobiologisten seurausten myötä mahdollisesti myös fyysisiä).

Väkivallan kokemiselle ja näkemiselle on kummallekin ominaista se, että ne esiintyvät usein lapsen elämän kriittisissä kehitysvaiheissa, ovat kroonisia stressitekijöitä, vaikeuttavat lapsen luottamusta läheisiin ihmisiin, vähentävät lapsen saamaa emotionaalista tukea, tekevät kodin turvattomaksi paikaksi ja ovat uhka lapsen turvallisuudelle (Margolin 1998). Usein lapsen pahoinpitely ja muu kaltoinkohtelu on kytköksissä muihin perhevuorovaikutuksen häiriöihin, parisuhdevaikeuksiin ja vanhempien väliseen väkivaltaan. Tämä on ymmärrettävää, koska lastaan kaltoinkohtelevilla vanhemmilla on usein omia lapsuuden väkivaltakokemuksia, jotka puolestaan vaikuttavat heidän aikuissuhteidensa laatuun. Lapsuuden kaltoinkohtelukokemukset ovat yhteydessä vaikeuksiin ja ristiriitoihin aikuisiän parisuhteessa (esim. Lang ym. 2004). Väkivallan ylisukupolvisuus näyttää toteutuvan myös siten, että väkivaltaa itse lapsena kokeneet ajautuvat muita helpommin väkivaltaisiin parisuhteisiin. Samankaltaisuutta hakevan parinvalinnan takia lapsena kaltoinkohtelua kokeneet voivat hakeutua samoja asioita kokeneiden seuraan ja näin löytää kumppanin, jolla on alttius väkivaltaiseen käyttäytymiseen.

Perheväkivallan todistaminen voi näkyä lapsessa ensin käytösongelmina. Väkivaltaa näkevä lapsi voi muuttua pelokkaaksi, vetäytyväksi ja masentuneeksi tai hänellä voi ilmetä ulospäinsuuntautuvia ongelmia, kuten aggressiivisuutta, hyperaktiivisuutta, levottomuutta tai keskittymisvaikeuksia. Puolison pahoinpitelemien äitien 6–18-vuotiailla lapsilla on esiintynyt enemmän sekä vetäytyvää että aggressiivista käyttäytymistä kuin niiden äitien lapsilla, joita kumppani ollut pahoinpidellyt (McFarlane ym. 2003). Vanhempien välisen väkivallan näkeminen on ennustanut myös oman lapsen pahoinpitelyä ja parisuhdeväkivaltaa (Heyman & Smith 2002) ja lisännyt riskiä aikuisiän päihdeongelmiin ja masennukseen (Dube ym. 2002). Tutkimuksessa, jossa seurattiin 543 lapsen otosta 20 vuoden ajan, käytöshäiriö, vanhempien välisen väkivallan näkeminen ja lapsuudessa koettu pahoinpitely ennustivat oman kumppanin väkivaltaista kohtelua aikuisiässä (Ehrensaft ym. 2003). Vanhempien väliselle väkivallalle altistuminen oli myös merkittävä riskitekijä parisuhdeväkivallan

uhriksi joutumiselle. Uudelleen uhriutuminen on lapsena väkivaltaa kokeneiden parissa tavallista.

Meta-analyysissään Kitzmann, Gaylord, Holt ja Kenny (2003) totesivat, että väkivaltaa perheissään todistaneiden lasten käytösongelmat eivät tutkimusten mukaan poikkeakaan pahoinpitelyä kokeneiden lasten ja sekä väkivaltaa kokeneiden että nähneiden lasten ongelmista. Nähdyn väkivallan määrän ja lapsen psykososiaalisten ongelmien määrän välistä yhteyttä selvittäneet tutkimukset osoittivat, että noin 63 prosenttia väkivaltaa todistaneista lapsista voi huominnon kuin keskimäärin lapsi, joka ei ole todistanut perheväkivaltaa. Pelkääntään väkivaltaa todistaneita lapsia on tosin tutkittu vähemmän kuin väkivaltaa kokeneita lapsia.³

On myös otettava huomioon nähdyn ja koetun väkivallan vakavuus ja toistuvuus, koska lapsen käytösoireiden määrä ja myöhempi epäsosiaalinen käyttäytyminen ovat todennäköisesti yhteydessä myös väkivaltakokemusten määrään ja laatuun. Myös lapsen ikä vaikuttaa siihen, miten väkivalta vaikuttaa. Perheväkivallan näkemisellä voi olla erityisen suuri vaikutus alle kouluikäisiin, koska lapsen kyky tunne-elämän säätelyyn kehittyy varhaislapsuudessa (Yates ym. 2003). Väkivaltaa näkevä pieni lapsi voi olla kauhun vallassa, kärsiä uni- ja syömisvaikeuksista, oireilla somaattisesti ja taantua varhaisempiin kehitysvaiheisiin. Kiintymyssuhde vanhempiin voi häiriintyä. Pojilla on havaittu enemmän aggressiivisuutta ja raivokohtauksia väkivallan näkemisen seurauksena, kun taas tytöillä on useammin somaattisia oireita, vetäytymistä, lamaantumista ja takertuvaa käyttäytymistä (ks. Wolfe & Korsch 1994). Jos perheessä ristiriitaihin liittyy väkivaltaa, lapsi voi oppia, että suuttumuksen tunteet liittyvät väkivaltaan. Lisäksi hän saattaa yhdistää rakkauden ja kiintymyksen tunteet väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Väkivallan takia lapselle ei ehkä kehity riittävästi keinoja käsitellä vihan ja ahdistuksen kaltaisia kielteisiä tunteita ilman aggressiivista tai itsetuhoista käyttäytymistä. Tunteiden säätely sisäisen puheen ja itsensä rauhoittamisen kautta ei onnistu helposti, jos lapsi elää väkivallan keskellä. On havaittu, että hyvin riitaisista perheistä tulevat lapset reagoivat konflikteihin muita lapsia pelokkaammin, ahdistuneemmin ja aggressiivisemmin (Davies & Cummings 1994).

³ Lisäksi väkivallan näkemisen vaikutusten erottaminen pahoinpitelyn vaikutuksista voi olla mahdotonta. Perheissä, joissa ilmenee väkivaltaa, on myös yleisesti muita vaikeita ongelmia, jotka liittyvät sosioekonomisiin tekijöihin, vanhempien päihde-, mielenterveys- ja rikollisuusongelmiin sekä vanhemmuuden vaikeuksiin. Näiden tekijöiden vaikutusten seulominen väkivallan näkemisen ja kokemisen vaikutuksista voi niin ikään olla hankalaa. Vanhempien keskinäisen väkivallan ja lapsen pahoinpitelyn yhteys on vahvempi, jos perheen elämässä on paljon stressitekijöitä (Margolin & Gordis 2003).

Väkivallan kokemukset ovat tavallisesti myös traumaattisia kokemuksia, joihin liittyy omaan terveyteen ja jopa henkeen liittyvää uhkaa ja voimakkaita pelon, kauhun ja avuttomuuden tunteita (ks. Briere 1996; Carlson ym. 1997). Traumaattiset kokemukset tuottavat traumaperäisen stressin oireita, jotka hoitamattomina voivat muuttua kroonisiksi. Väkivaltaa kokeneelle ja nähneelle lapselle voi kehittyä traumaperäisiä stressioireita, joilla on myös vaikutuksia keskushermoston välittäjäaineisiin, stressihormonitasoihin ja aivojen rakenteiden kehitykseen (DeBellis & Thomas 2003). Pahimmassa tapauksessa seurauksena voi olla neurobiologisia muutoksia ja aivojen kehityshäiriö.

Traumaattisen väkivallan seurauksena lapsi voi traumatisoitua esimerkiksi siten, että hän toistaa omassa käyttäytymisessään traumaan liittyviä ajatuksia, tunteita ja toimintaa. Väkivaltaa kokenut tai nähnyt lapsi ei luota muihin ihmisiin, vaan alkaa tarkkailla ympäristöään vaaran merkkien varalta ylivalppaasti ja tulkitsee helposti toisten ihmisten käyttäytymisen uhkaavaksi ja hyökkääväksi. Silloin seurauksena voi olla voimakasta vihaa tai aggressiivisuutta. Lapsi voi myös pyrkiä välttelemään traumaan liittyviä ihmisiä, tilanteita, ajatuksia ja tunteita, jolloin seurauksena voi olla vetäytymistä, tunteiden turtumista ja myöhemmin muunlaista ahdistavien tunteiden ja ajatusten välttämistä esimerkiksi päihteitä käyttämällä. Monet väkivaltaa kokeneet lapset ovatkin ilottomia ja itkuttomia ikään kuin he suojautuisivat ympäristöltä välttämällä tunneilmaisuja. Väkivalta voi aiheuttaa myös ylivireysoireita, jolloin lapsi voi reagoida ylivalppaasti traumasta muistuttaviin ärsykkeisiin ja kärsiä uni- ja keskittymisvaikeuksista. Väkivalta vääristää myös lapsen käsitystä itsestään, jolloin lapsi voi tuntea itsensä inhottavaksi, arvottomaksi ja huonoa kohtelua ansaitsevaksi. Väkivaltaa paljon nähneillä lapsilla avuttomuuden ja kyvyttömyyden tunteet voivat lisääntyä, kun he eivät kykene vaikuttamaan vanhempien välisiin riitoihin eikä niiden loppumiseen. Lapsi voi myös syyttää itseään vanhempien riidoista tai pyrkiä ottamaan niistä vastuuta. Varsinkin hyvin pieni lapsi saattaa kokea, että vanhempien aggressiivisuus johtuu hänestä. Lapsuuden väkivaltakokemusten seurauksena lapsi voi traumatisoitua ja jatkaa väkivallan kierrettä.

Millaiset tekijät suojaavat epäsosiaaliselta ja rikolliselta kehitykseltä?

Kuvassa 1 esitetään kokoavasti rikollisen kehityksen eritasoiset riskitekijät. Riskitekijöistä huolimatta suurin osa lapsista selviytyy eikä kehity antisosiaaliseen suuntaan. Selviytyjien kohdalla kyse voi olla siitä, että heihin kohdistuva riskitekijä on ollut lievempi, esiintynyt harvemmin, myöhemmin tai erilaisessa kehitysvaiheessa kuin lapsilla, jotka kehittyvät rikosentekijöiksi. Esimerkiksi kaltoinkohtelun muoto, kesto, toistuvuus, uhrin suhde tekijään (vieras/läheinen), uhrin ikä, aikaisemmat traumat ja traumaa edeltänyt psyykinen tila vaikuttavat siihen, millaisia seurauksia kaltoinkohtelulla on.

Kyse voi olla myös suojaavien tekijöiden vaikutuksesta. Rikollisen kehityksen riski- ja suojaavista tekijöistä on kertynyt melko paljon tietoa. Suurin osa tiedosta viittaa siihen, että ympäristötekijöillä on merkittävä osuus yksilön psyykkisten häiriöiden ja rikollisen käyttäytymisen kehityksessä. Sen sijaan vähemmän tietoa on niistä psykososiaalisista riski- ja suojaavista mekanismeista, joiden kautta riski- ja suojaavat tekijät tuottavat tiettyjä lopputuloksia, esimerkiksi rikollista käyttäytymistä (Rutter 2000). Esimerkiksi varhainen perheeseen kohdistuva interventio voi olla rikolliselta kehitykseltä suojaava tekijä, mutta suojaavaa mekanismia ei välttämättä tunneta, koska interventiotutkimuksissa testataan harvoin eri mekanismivaihtoehtoja. Intervention vaikutukset voivat myös riippua käytetyistä mittareista ja intervention elementtien (esim. kotikäyntien) määrän ja intervention kohteena olevan perheen ominaisuuksien (esim. ongelmien vaikeusasteen) monimutkaisesta vuorovaikutuksesta. Jotta tietyn intervention tehoavasta mekanismista voitaisiin tehdä varmoja päätelmiä, sitä olisi testattava monissa erilaisissa tilanteissa ja perheissä.

Epäsuotuisalta kehitykseltä suojaavat tekijät ja mekanismit voidaan jakaa ainakin kolmeen ryhmään:

1. Yksilölliset erot haavoittuvuudessa. Osa lapsista selviytyy paremmin kuin psykososiaalisista riskitekijöistä olisi voinut olettaa. Esimerkiksi Kim-Cohen, Moffitt, Caspi ja Taylor (2004) osoittivat kaksostutkimuksessaan, että perheen heikosta sosioekonomisesta taustasta huolimatta äidin kasvatuksessa osoittama lämpö, kodin virikkeet ja lasten myönteiset temperamentti- ja persoonallisuuspiirteet edistivät lasten suotuisaa kehitystä. Temperamentti- ja persoonallisuuspiirteistä esimerkiksi impulsiivisuus, elämyshakuisuus ja pelot-

tomuus ovat olleet yhteydessä antisosiaaliseen kehitykseen, kun taas vetäytyvyys, pelokkuus ja ujous voivat suojata rikolliselta kehitykseltä (ks. Tremblay & LeMarquand 2001). Myös yksilölliset erot autonomisen hermoston reagoitiherkkyudessa, keskushermoston välittäjäaineissa tai hormonijärjestelmän toiminnassa voivat selittää sitä, miksi toiset joutuvat rikolliselle polulle ja toiset eivät. On kuitenkin epäselvää, missä määrin neurobiologiset erot ovat pikemminkin seurauksia varhaisista ympäristön riskitekijöistä kuin syitä käyttäytymiseroihin. Yksilöllisiin haavoittuvuuseroihin voidaan lukea myös sukupuoli, sillä poikien riski antisosiaaliseen kehitykseen on tunnetusti tyttöjä suurempi. On esitetty, että rikoksia tekevien tyttöjen lapsuus on ongelmallisempi kuin rikoksia tekevien poikien; tytöillä väkivaltainen kehitys edellyttäisi siis vakavampia riskitekijöitä kuin pojilla (Herrera & McCloskey 2001).

2. Myönteiset, riskitekijöiden vaikutusta kompensoivat elämäntapahtumat. Tällaisia tapahtumia voivat olla esimerkiksi onnistuminen koulunkäynnissä, hyvän harrastuksen löytäminen tai terapeuttinen interventio (Rutter & Rutter 1993). Valitettavasti liian harva käytösongelmin oireileva lapsi tai nuori saa ajoissa apua. Pittsburgh Youth Study -tutkimuksessa alle puolet vakavia ja toistuvia rikoksia tehneistä nuorista oli saanut apua mielenterveyden ammattilaisilta tai koulun henkilökunnalta (Stouthamer-Loeber & Loeber 2002). Suomalaisnuorten tilanne koulussa saatavan avun suhteen voi olla amerikkalaista parempi, sillä valtakunnallisen kouluterveyskyselyn mukaan yhdeksän kymmenestä peruskoulun yläluokkalaisesta kokee kouluterveydenhuollon saatavuuden hyväksi (ks. Luopa ym. 2005). Rikoksia tehneet nuoret voivat Suomessa saada psykiatrista hoitoa ja kuntoutusta mm. lastensuojelu-, päihdehuolto- ja mielenterveyslain nojalla, mutta käytännössä suuri osa jäänee ilman asianmukaisia mielenterveyspalveluja. Esimerkiksi nuorisorangastus- tai yhdyskuntapalvelulakien mahdollistamat lyhyet kurssit tai ohjelmat eivät voi korvata psykoterapiaa tai muuta riittävää psykiatrista hoitoa.
3. Perheympäristöön sisältyvä suoja, kuten turvallinen ja pysyvä kiintymyssuhde, hyvät kasvatuskäytännöt ja hyvä vanhemmuus. Kiintymyssuhde voi syntyä myös muuhun läheiseen ihmiseen kuin vanhempaan. Esimerkiksi lastenkodin hoitaja, opettaja tai sukulainen voivat tarjota lapselle turvallista perustaa elämälle. Myös toveripiiri tai osallisuus yh-

teisössä, jossa antisosiaalista käyttäytymistä ei hyväksytä, on tärkeä. Turvallinen kasvuympäristö voi suojata epäsuotuisalta kehitykseltä silloinkin, kun lapsella on yksilöllisiä haavoittuvuustekijöitä ja useita traumakokemuksia tai kun hän on joutunut elämään ympäristössä, jossa on sosiaalisia ja taloudellisia riskitekijöitä.

Kehitykseen vaikuttavien tekijöiden jakaminen riski- ja suojaaviin tekijöihin ei ole yksinkertaista, sillä sama tekijä voi toisinaan merkitä kohonnutta riskiä ja toisinaan suojaa rikolliselta kehitykseltä. Lisäksi riski- ja suojaavat tekijät ovat mutkikkaissa vuorovaikutussuhteissa, joten suojaavien mekanismien jäljittäminen vaatii hyvää tutkimusmetodologiaa ja useita tutkimuksia. Monet suojaavat tekijät ovat itse asiassa riskitekijän vastakohtia tai muodostavat jatkumon toisen pään. Esimerkiksi lapsen kaltoinkohtelu on antisosiaalisen kehityksen riskitekijä, kun taas kaltoinkohtelulta säästyminen muiden riskitekijöiden vallitessa voi olla suojaava tekijä. Riskitekijät eivät välttämättä ole myöskään spesifejä: sama riskitekijä voi ennustaa monenlaisia lopputuloksia, esimerkiksi joillakin yksilöillä rikollista kehitystä ja joillakin persoonallisuushäiriöitä. Esimerkiksi kaltoinkohtelu on paitsi rikollisen kehityksen myös persoonallisuushäiriöiden ja psyykkisten sairauksien riskitekijä.

Tieto riski- ja suojaavista tekijöistä on tärkeää tehokkaiden rikollista käyttäytymistä ehkäisevien ohjelmien kehittämiseksi. Ehkäisyohjelmien tulisi kohdentua keskeisiin riskitekijöihin, ajoittua lapsen varhaisvuosiin ja kestää riittävän pitkään. Pitkäkestoisuus tarkoittaisi sitä, että interventio jatkuisi mieluiten lapsen ensimmäisen viiden elinvuoden ajan. Kansainvälisissä tutkimuksissa (esim. Olds ym. 1998) on saatu hyviä tuloksia ohjelmilla, joissa riskiperheisiin on tehty lapsen syntymän jälkeen kotikäyntejä lapsen ensimmäisten elinvuosien aikana. Suomessa hyvätasoinen neuvolaverkosto on vastannut vauvaperheisiin tehdyistä kotikäynneistä, joskin monilla paikkakunnilla neuvolatarkastuksia ja kotikäyntejä on karsittu kuntatalouden säästöjen nimissä. Säästöt eivät ehkä viime kädessä osoittaudukaan säästöiksi. Jos ehkäisevät toimet kohdistuvat vaikutuksiltaan yleiseen riskitekijään, samoilla toimilla voidaan parhaimmassa tapauksessa ehkäistä samanaikaisesti monia myöhempiä psykososiaalisia vaikeuksia.

Yhteiskunnalliset, kulttuuriset, taloudelliset ja historialliset tekijät

Perheen stressitekijät

Antisosiaalinen toveripiiri

Vanhempien päihde-, mielenterveys- ja rikollisuusongelmat

Heikko koulumenestys

Elämäntapahtumat

Heikot kasvatuskäytännöt

Lapsen kaltoinkohtelu

Vanhemman ja lapsen turvaton kiintymyssuhde

Lapsen temperamentti?

Raskausajan ja synnytyksen riskit

Kuvio 1 Lapsen rikollisen kehityksen riskitekijöitä

Yhteenveto

- Raskausajan ja syntymän jälkeisistä tekijöistä (1) äidin raskausajan ruokavalio, päihteidenkäyttö, tupakointi, sairaudet ja stressi, (2) neurologisiin ongelmiin johtavat synnytyskomplikaatiot ja (3) aivovammoihin johtava vauvan ravistelu voivat epäsuorasti myötävaikuttaa rikolliseen kehitykseen.
- Teinivanhemmuus on ollut yhteydessä lapsen kroonisiin käytösongelmiin ja myöhempään rikollisuuteen. Tämä ei tarkoita sitä, että vanhemman nuori kronologinen ikä sinänsä tuottaisi lapselle vaikeuksia vaan että teinivanhemmuus voi altistaa muille riskitekijöille.
- Vaikeat konfliktit perheessä ja vanhempien antisosiaalisuus ovat lapsen rikollisen kehityksen kannalta merkittävämpiä tekijöitä kuin perheen rikoutuminen eron myötä.
- Yksinhuoltajuus, perheen suuri koko ja köyhyys ovat olleet yhteydessä lasten käytösongelmiin ja rikollisuuteen, mutta yhteydet ovat epäsuoria ja selittyvät muilla tekijöillä, kuten vanhemmuuden stressillä.
- Rikoksenteijöillä on ollut useita huoltajien ja sijoituspaikkojen vaihdoksia lapsuutensa aikana. Toistuvat vaihdokset vaikeuttavat turvallisten kiintymyssuhteiden syntymistä.
- Vanhempien päihde-, mielenterveys- ja rikollisuusongelmat ennustavat lasten rikollista kehitystä, koska vanhempien ongelmat lisäävät riskiä lapsen huonoon kohteluun.
- Autoritaarinen, kovaa kuria ja rangaistuksia korostava kasvatustyyli on yhteydessä lapsen käytösongelmiin ja myöhempään rikokseen.
- Lapsen hyljeksintä ja valvonnan puutteet kasvatuksessa voivat lisätä rikollisen kehityksen riskiä.
- Kaltoinkohdellut lapset tekevät aikuisena muita enemmän rikoksia.
- Kaltoinkohtelu on ylisukupolvista: noin kolmannes itse lapsena väkivaltaa kokeneista pahoinpitelee myöhemmin omia lapsiaan.
- Perheväkivallan todistaminen on yhteydessä lapsen käytösongelmiin. Väkivallan näkeminen ja kokeminen kietoutuvat usein toisiinsa, joten niiden itsenäisiä vaikutuksia lapsen epäsuotuisaan kehitykseen on vaikea tutkia.
- Lapsuuden väkivaltakokemusten seurauksena lapsi voi traumatisoitua ja jatkaa väkivallan kierrettä.
- Kaikista varhaisen kasvuympäristön riskitekijöille altistuneista lapsista ei tule rikoksenteijöitä.

- Lasta voivat suojata rikolliselta kehitykseltä yksilölliset ominaisuudet, hyvä kasvu ympäristö ja myönteiset elämäntapahtumat.
- Rikollisuuden ehkäisyohjelmien tulisi kohdentua rikollisen kehityksen varhaisiin riskitekijöihin ja kestää riittävän pitkään.

Lähteet

- Ackerman, Brian P., Brown, Eleanor & Izard, Carroll E. (2003) Continuity and change in levels of externalizing behaviour in school of children from economically disadvantaged families. *Child Development* 74(3), s. 694–709.
- Arsenault, Louise, Tremblay, Richard E., Boulerice, Bernard & Saucier, Jean-Francois (2002) Obstetrical complications and violent delinquency: Testing two developmental pathways. *Child Development* 73(2), s. 496–508.
- Barlow, Karen, Thompson, Elaine, Johnson, David & Minns, Robert A. (2004) The neurological outcome of non-accidental head injury. *Pediatric Rehabilitation* 7, s. 195–203.
- Briere, John (1996) A self-trauma model for treating adult survivors of severe child abuse. *Teoksessa* John Briere, Lucy Berliner, Josephine A. Bulkley, Carole Jenny & Theresa Reid (toim.) *The APSAC handbook on child maltreatment*. Thousand Oaks: Sage.
- Capaldi, Deborah M., Conger, Rand D., Hops, Hyman & Thornberry, Terence P. (2003) Introduction to special section on three-generation studies. *Journal of Abnormal Child Psychology* 31, s. 123–125.
- Capaldi, Deborah M. & Patterson, Gerald R. (1991) Relation of parental transitions to boys' adjustment problems. *Developmental Psychology* 27(3), s. 489–504.
- Carlson, Eve B., Furby, Lita, Armstrong, Judith & Shlaes, Jennifer (1997) A conceptual framework for the long-term psychological effects of traumatic childhood abuse. *Child Maltreatment* 2, s. 272–295.
- Caspi, Avshalom, Moffitt, Terrie, E., Newman, Denise L. & Silva, Phil A. (1996) Behavioural observations at age 3 years predict adult psychiatric disorders: longitudinal evidence from a birth cohort. *Archives of General Psychiatry* 53, s. 1033–1039.
- Conger, Rand D., Neppl, Tricia, Kim, Kee Jong & Scaramella, Laura (2003) Angry and aggressive behaviour across three generations: a prospective, longitudinal study of parents and children. *Journal of Abnormal Child Psychology* 31, s. 143–160.
- Conseur, Amy & Rivara, Frederick P. (1997) Maternal and perinatal risk factors for later delinquency. *Pediatrics* 99(6), s. 785–791.
- Crittenden, Patricia M. (1998) Dangerous behaviour and dangerous contexts: A 35-year perspective on research on the developmental effects of child physical abuse. *Teoksessa* Penelope K. Trickett & Cynthia J. Schellenbach (toim.) *Violence against children in the family and community*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Davies, Patrick T. & Cummings, E. Mark (1994) Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin* 116, s. 387–411.
- DeBellis, Michael D. & Thomas, L. A. (2003) Biologic findings of post-traumatic stress disorder and child maltreatment. *Current Psychiatric Reports* 5(2), s. 108–117.

- DiFranza, Joseph R., Aligne, C. Andrew & Weitzman, Michael (2004) Prenatal and postnatal environmental tobacco smoke exposure and children's health. *Pediatrics* 113(4 Suppl.), s. 1007–1015.
- Dimond, Claire & Butwell, Martin (2003) Children admitted to high security (special) hospital. *Criminal Behaviour and Mental Health* 13(4), s. 278–293.
- Dixon, Louise, Browne, Kevin & Hamilton-Giachritsis, Catherine (2005) Risk factors of parents abused as children: a mediational analysis of the intergenerational continuity of child maltreatment (Part I). *Journal of Child Psychology & Psychiatry* 46(1), s. 47–57.
- Dube, Shanta R., Anda, Robert F., Felitti, Vincent J., Edwards, Valerie J. & Williamson, David F. (2002) Exposure to abuse, neglect, and household dysfunction among adults who witnessed intimate partner violence as children: implications for health and social services. *Violence & Victims* 17(1), s. 3–18.
- Duncan, Greg & Brooks-Gunn, Jeanne (2000) Family poverty, welfare reform, and child development. *Child Development* 71, s. 188–196.
- Duncan, Greg, Brooks-Gunn, Jeanne & Klebanov, Pamela (1994) Economic deprivation and early childhood development. *Child Development* 65(2), s. 296–318.
- Egeland, Byron (1993) A history of abuse is a major risk factor for abusing the next generation. *Teoksessa* Richard J. Gelles & Donileen R. Loseke (toim.) *Current controversies on family violence*. Newbury Park: Sage.
- Ehrensaft, Miriam K., Cohen, Patricia, Brown, Jocelyn, Smailes, Elizabeth, Chen, Henian & Johnson, Jeffrey G. (2003) Intergenerational transmission of partner violence: A 20-year prospective study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 71(4), s. 741–753.
- Erickson, Martha F. & Egeland, Byron (1996) Child neglect. *Teoksessa* John Briere, Lucy Berliner, Josephine A. Bulkley, Carole Jenny & Theresa Reid (toim.) *The APSAC handbook on child maltreatment*. Thousand Oaks: Sage.
- Ertem, Ilgi O., Leventhal, John M. & Dobbs, Sara (2000) Intergenerational continuity of child physical abuse: how good is the evidence? *Lancet* 356(2), s. 814–819.
- Farrington, David P. (2004) Criminological psychology in the twenty-first century. *Criminal Behaviour and Mental Health* 14(3), s. 152–166.
- Farrington, David P. (2005) Childhood origins of antisocial behaviour. *Clinical Psychology & Psychotherapy* 12(3), s. 177–190.
- Farrington, David P., Jolliffe, Darrick, Loeber, Rolf, Stouthamer-Loeber, Magda & Kalb, Larry M. (2001) The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence* 24(5), s. 579–596.
- Fergusson, David M. & Horwood, L. John (1998) Exposure to interparental violence in childhood and psychosocial adjustment in young adulthood. *Child Abuse & Neglect* 22(5), s. 339–357.
- Fergusson, David M., Horwood, L. John & Lynskey, Michael T. (1992) Family change, parental discord, and early offending. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 33(6), s. 1059–1075.

- Fergusson, David M., Horwood, L. John & Lynskey, Michael T. (1993) Early dentine lead levels and subsequent cognitive and behavioural development. *Journal of Child Psychology & Psychiatry* 34(2), s. 215–227.
- Fergusson, Daniel M., Horwood, L. John & Lynskey, Michael T. (1997) Childhood sexual abuse, adolescent sexual behaviours and sexual revictimization. *Child Abuse & Neglect* 21(8), s. 789–803.
- Fergusson, David M., Horwood, L. John & Ridder, Elizabeth M. (2005) Show me the child at seven: The consequences of conduct problems in childhood for psychosocial functioning in adulthood. *Journal of Child Psychology & Psychiatry* 46(8), s. 837–849.
- Fergusson, David M. & Lynskey, Michael T. (1997) Physical punishment/maltreatment during childhood and adjustment in young adulthood. *Child Abuse & Neglect* 21(7), s. 617–630.
- Griesler, Pamela C., Kandel, Denise B. & Davies, Mark (1998) Maternal smoking in pregnancy, child behavior problems, and adolescent smoking. *Journal of Research on Adolescence* 8(2), s. 159–186.
- Haapasalo, Jaana (2000a) Sons in prison and their mothers: Is there a relationship between childhood histories of physical abuse. *Teoksessa Greer L. Fox & Michael L. Benson (toim.) Families, crime and criminal justice*. Amsterdam: JAI.
- Haapasalo, Jaana (2000b) Young offenders' experiences of child protection services. *Journal of Youth and Adolescence* 29(3), s. 355–371.
- Haapasalo, Jaana (2001) How do offenders describe their parents in retrospect? *Legal and Criminological Psychology* 6, s. 103–120.
- Haapasalo, Jaana (2002) Väkivallan perintö: rikoksentehtävien traumaattiset lapsuudenkokemukset. *Nuorisotutkimus* 4, s. 3–17.
- Haapasalo, Jaana & Aaltonen, Terhi (1999) Mothers' abusive childhood predicts child abuse. *Child Abuse Review* 8, s. 231–250.
- Haapasalo, Jaana & Hämäläinen, Tiina (1996) Childhood family problems and current psychiatric problems among young violent and property offenders. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 34, s. 1394–1401.
- Haapasalo, Jaana & Tremblay, Richard, E. (1994) Physically aggressive boys from ages 6 to 12: Family background, parenting behavior, and prediction of delinquency. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 62(5), s. 1044–1052.
- Hardy, Janet B., Astone, Nan M., Brooks-Gunn, Jeanne, Shapiro, Sam & Miller, Therese L. (1998) Like mother, like child: intergenerational patterns of age at first birth and associations with childhood and adolescent characteristics and adult outcomes in the second generation. *Developmental Psychology* 34(6), s. 1220–1232.
- Herrera, Veronica M. & McCloskey, Laura A. (2001) Gender differences in the risk for delinquency among youth exposed to family violence. *Child Abuse & Neglect* 25(8), s. 1037–1051.

- Heyman, Richard E. & Smith Slep, Amy M. (2002) Do child abuse and interparental violence lead to adulthood family violence? *Journal of Marriage & Family* 64(4), s. 864–871.
- Horwitz, Allan V., Widom, Cathy S., McLaughlin, Julie & White, Helene R. (2001) The impact of childhood abuse and neglect on adult mental health in a prospective study. *Journal of Health and Social Behavior* 42(2), s. 184–201.
- Jaffee, Sara R., Moffitt, Terrie, E., Caspi, Avshalom & Taylor, A. (2003) Life with (or without) father: The benefits of living with two biological parents depend on the father's antisocial behavior. *Child Development* 74(1), s. 109–127.
- Juby, H. & Farrington, David P. (2001) Disentangling the link between disrupted families and delinquency. *British Journal of Criminology* 41, s. 22–40.
- Kagan, Jerome & Snidman, Nancy (1999) Early childhood predictors of adult anxiety disorders. *Biological Psychiatry* 46(11), s. 1536–1541.
- Kagan, Richard (2004) *Rebuilding attachments with traumatized children. Healing from losses, violence, abuse, and neglect*. New York: The Haworth Maltreatment and Trauma Press.
- Kalb, Larry M. & Loeber, Rolf (2003) Child disobedience and noncomplicance: A review. *Pediatrics* 111(3), s. 641–653.
- Karandikar, Swati, Coles, Lisa, Jayawant, Sandeep & Kemp, Alison M. (2004) The neurodevelopmental outcome in infants who have sustained a subdural haemorrhage from non-accidental head injury. *Child Abuse Review* 13, s. 178–187.
- Kaufman, Joan & Zigler, Edward (1987) Do abused children become abusive parents? *American Journal of Orthopsychiatry* 57, s. 186–192.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa, Räikkönen, Katri, Ekelund, Jesper & Peltonen, Leena (2004) Nature and nurture in novelty seeking. *Molecular Psychiatry* 9, s. 308–311.
- Kim-Cohen, Julia, Moffitt, Terrie E., Caspi, Avshalom & Taylor, Alan (2004) Genetic and environmental processes in young children's resilience and vulnerability to socioeconomic deprivation. *Child Development* 75(3), s. 651–668.
- Kim-Cohen, Julia, Moffitt, Terrie E., Taylor, Alan, Pawlby, Susan J. & Caspi, Avshalom (2005) Maternal depression and children's antisocial behaviour: Nature and nurture effects. *Archives of General Psychiatry* 62, s. 173–181.
- Kitzmann, Katherine M., Gaylord, Noni K., Holt, Aimee R. & Kenny, Erin D. (2003) Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 71(2), s. 339–352.
- Kivitie-Kallio, Satu & Politi, Johanna (2004) Päihteitä käyttävän äidin lapsi. *Teoksessa* Annlis Söderholm, Ritva Halila, Satu Kivitie-Kallio, Jussi Mertsola & Sirkku Niemi (toim.) *Lapsen kaltoinkohtelu*. Keuruu: Duodecim.
- Kivitie-Kallio, Satu & Tupola, Sarimari (2004) Ravistellun vauvan oireyhtymä. *Duodecim* 120, s. 2306–2312.
- Koskinen, Outi, Sauvola, Anu, Valonen, Pauliina, Hakko, Helinä, Järvelin, Marjo-Riitta & Räsänen, Pirkko (2001) Increased risk of violent recidivism among adult males is related to single-parent family during childhood: the Northern

- Finland 1966 Birth Cohort Study. *Journal of Forensic Psychiatry* 12(3), s. 539–548.
- Kosunen, E. (2006) *Seksuaaliterveyden edistäminen Suomessa*. Helsinki: Stakes. Työpapereita 5.
- Kretchmar, Molly D. & Jacobvitz, Deborah B. (2002) Observing mother-child relationships across generations: boundary patterns, attachment, and the transmission of caregiving. *Family Processes* 41, s. 351–374.
- Krohn, Marvid D, Thornberry, Terence P., Rivera, Craig & LeBlanc, Marc (2001) Later delinquency careers. *Teoksessa* Rolf Loeber & David P. Farrington (toim.) *Child delinquents. Development, intervention, and service needs*. Thousand Oaks: Sage.
- Lang, Ariel J., Stein, Murray B., Kennedy, Colleen M. & Foy, David W. (2004) Adult psychopathology and intimate partner violence among survivors of childhood maltreatment. *Journal of Interpersonal Violence* 19(10), s. 1102–1118.
- Leinonen, Jenni A., Solantaus, Tytti S. & Punamäki, Raija-Leena (2002) The specific mediating paths between economic hardship and the quality of parenting. *International Journal of Behavioral Development* 26 (5), s. 423–435.
- Lewis, Dorothy O., Mallouh, Catherine & Webb, Victoria (1989) Child abuse, delinquency, and violent criminality. *Teoksessa* Dante Cicchetti & Vicki Carlson (toim.) *Child maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect*. New York: Cambridge University Press.
- Lewis, Dorothy O., Yeager, Catherine A., Gidlow, Brooke & Lewis, Melvin (2001) Six adoptees who murdered: Neuropsychiatric vulnerabilities and characteristics of biological and adoptive parents. *Journal of the American Academy of Psychiatry & the Law* 29(4), s. 390–397.
- Lewis, Dorothy O., Yeager, Catherine, Lovely, Richard, Stein, Abby & Cobham-Portorreal, Celeste (1994) A clinical follow-up of delinquent males: Ignored vulnerabilities, unmet needs, and the perpetuation of violence. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 35, s. 518–528.
- Loeber, Rolf & Farrington, David P. (2001) Executive summary. *Teoksessa* Rolf Loeber & David P. Farrington (toim.) *Child delinquents. Development, intervention, and service needs*. Thousand Oaks: Sage.
- Loeber, Rolf & Stouthamer-Loeber, Magda (1986) Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency. *Teoksessa* Michael Tonry & N. Morris (toim.) *Crime and justice: An annual review of research* (Vol. 7). Chicago: University of Chicago Press.
- Loeber, Rolf, Farrington, David P., Stouthamer-Loeber, Magda & Van Kammen, W. B. (1998) *Antisocial behaviour and mental health problems: Explanatory factors in childhood and adolescence*. Mahwah: Erlbaum.
- Loeber, Rolf & Hay, Dale (1997) Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology* 48, s. 371–410.

- Luopa, Pauliina, Räsänen, Minna, Jokela, Jukka & Rimpelä, Matti (2005) *Kouluterveyskyselyyn valtakunnalliset tulokset vuosina 1999–2004*. Helsinki: Stakes. Aiheita 12.
- Margolin, Gayla (1998) Effects of domestic violence on children. Teoksessa Penelope K. Trickett & Cynthia J. Schellenbach (toim.) *Violence against children in the family and community*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Margolin, Gayla & Gordis, Elana B. (2003) Co-occurrence between marital aggression and parents' child abuse potential: The impact of cumulative stress. *Violence & Victims* 18(3), s. 243–258.
- Maughan, Barbara, Taylor, Alan, Caspi, Avshalom & Moffitt, Terrie E. (2004) Prenatal smoking and early childhood conduct problems: Testing genetic and environmental explanations of the association. *Archives of General Psychiatry* 61, s. 836–843.
- McCloin, Jean Marie & Widom, Cathy S. (2001) Resilience among abused and neglected children grown up. *Development and Psychopathology* 13(4), s. 1021–1038.
- McCord, Joan (1999) Alcoholism and crime across generations. *Criminal Behavior and Mental Health* 9(1), s. 107–117.
- McFarlane, Judith M., Groff, Janet Y., O'Brien, Jennifer A. & Watson, K. (2003) Behaviors of children who are exposed and not exposed to intimate partner violence: an analysis of 330 black, white, and Hispanic children. *Pediatrics* 112(3), s. 202–207.
- Milner, Joel S. (1998) Individual and family characteristics associated with intrafamilial child physical and sexual abuse. Teoksessa Penelope K. Trickett & Cynthia J. Schellenbach (toim.) *Violence against children in the family and community*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Moffitt, Terrie E., Caspi, Avshalom, Dickson, Nigel, Silva, Phil & Stanton, Warren (1996) Childhood-onset versus adolescent-onset antisocial conduct problems in males: Natural history from ages 3 to 18 years. *Development and Psychopathology* 8(2), s. 399–424.
- Nagin, Daniel S. & Tremblay, Richard E. (2001) Parental and early childhood predictors of persistent physical aggression in boys for kindergarten to high school. *Archives of General Psychiatry* 58, s. 389–394.
- Nolen-Hoeksema, Susan, Wolfson, Amy, Mumme, Donna & Guskin, Karen (1995) Helplessness in children of depressed and nondepressed mothers. *Developmental Psychology* 31(3), s. 377–387.
- Offord, David R., Lipman, Ellen L. & Duku, Eric K. (2001) Epidemiology of problem behavior up to age 12 years. Teoksessa Rolf Loeber & David P. Farrington (toim.) *Child delinquents. Development, intervention, and service needs*. Thousand Oaks: Sage.
- Olds, D., Hill, P. & Rumsey, E. (1998) *Prenatal and early childhood nurse home visitations*. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

- Oliver, J. E. (1993) Intergenerational transmission of child abuse: rates, research and clinical implications. *American Journal of Psychiatry* 150(9), s. 1315–1324.
- Pagani, Linda, Boulerice, Bernard, Vitaro, Frank & Tremblay, Richard E. (1999) Effects of poverty and delinquency in boys: A change and process model approach. *Journal of Child Psychology & Psychiatry* 40(8), s. 1209–1219.
- Pagani, Linda, Tremblay, Richard E., Vitaro, Frank, Kerr, Margaret & McDuff, Patrick (1998) The impact of family transition on the development of delinquency in adolescent boys: A 9-year longitudinal study. *Journal of Child Psychology & Psychiatry* 39, s. 1–11.
- Patterson, Gerald R., Capaldi, Deborah & Dishion, Thomas J. (1992) *Antisocial boys*. Eugene, OR: Castalia.
- Pears, Katherine C. & Capaldi, D. M. (2001) Intergenerational transmission of abuse: a two-generational prospective study of an at-risk sample. *Child Abuse and Neglect* 25(11), s. 1439–1461.
- Pogarsky, Greg, Lizotte, Alan J. & Thornberry, Terence P. (2003) The delinquency of children born to young mothers: Results from the Rochester Youth Development Study. *Criminology* 41(4), s. 1249–1287.
- Pollock, V. E., Briere, John, Schneider, Lon, Knop, Joachim, Mednick, Sarnoff A., & Goodwin, D. W. (1990) Childhood antecedents of antisocial behaviour: Parental alcoholism and physical abusiveness. *American Journal of Psychiatry* 147(10), s. 1290–1293.
- Puttler, Leon I., Lansing, M. I., Zucker, Robert A., Fitzgerald, Hiram E. & Bingham, C. Raymond (1998) Behavioral outcomes among children of alcoholics during the early and middle childhood years: Familial subtype variations. *Alcoholism: Clinical & Experimental Research* 22(9), s. 1962–1972.
- Quinton, Davies, Pickles, Andrew, Maughan, Barbara & Rutter, Michael (1993) Partners, peers and pathways: Assortative pairing and continuities in conduct disorder. *Development and Psychopathology* 5(4), s. 763–783.
- Raine, Adrian (2002) The role of prefrontal deficits, low autonomic arousal, and early health factors in the development of antisocial and aggressive behaviour. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 43(4), s. 311–326.
- Raine, Adrian, Brennan, Patricia & Mednick, Sarnoff A. (1997) Interaction between birth complications and early maternal rejection in predisposing individuals to adult violence: Specificity to serious, early-onset violence. *American Journal of Psychiatry* 154(9), s. 1265–1271.
- Rutter, Michael (2000) Psychosocial influences: Critiques, findings, and research needs. *Development and Psychopathology* 12(3), s. 375–405.
- Rutter, Michael & Rutter, Marjorie (1993) *Developing minds: Challenge and continuity across the lifespan*. Harmondsworth: Penguin.
- Rutter, Michael & Sroufe, L. Alan (2000) Developmental psychopathology: Concepts and challenges. *Development and Psychopathology* 12(3), s. 265–296.
- Räsänen, Pirkko, Hakko, Helinä, Isohanni, Matti, Hodgins, Sheila, Järvelin, Marjo-Riitta & Tiihonen, Jari (1999) Maternal smoking during pregnancy and risk of

- criminal behavior among adult male offspring in the Northern Finland 1966 Birth Cohort. *American Journal of Psychiatry* 156(6), s. 857–862.
- Serbin, Lisa A. & Karp, Jennifer (2004) The intergenerational transfer of psychosocial risk: Mediators of vulnerability and resilience. *Annual Review of Psychology* 55, s. 333–363.
- Shaw, Daniel S., Gilliom, Miles, Ingoldsby, Erin M. & Nagin, Daniel S. (2003) Trajectories leading to school-age conduct problems. *Developmental Psychology* 39(2), s. 189–200.
- Shaw, Daniel S., Keenan, Kate & Vondra, John I. (1994) Developmental precursors of externalizing behavior: Ages 1–3. *Developmental Psychology* 30(3), s. 355–365.
- Sroufe, L. Alan, Egeland, Byron & Carlson, Elizabeth (1999) One social world: The integrated development of parent-child and peer relationships. *Teoksessa* W. Andrew Collins & Brett Laursen (toim.) *Relationships as developmental context: the 30th Minnesota Symposium on Child Psychology*. Hillsdale: Erlbaum.
- Stouthamer-Loeber, Magda & Loeber, Rolf (2002) Lost opportunities for intervention: Undetected markers for the development of serious juvenile delinquency. *Criminal Behaviour and Mental Health* 12(1), s. 69–82.
- Stouthamer-Loeber, Magda, Loeber, Rolf, Homish, D. Lynn & Wei, Evelyn (2001) Maltreatment of boys and the development of disruptive and delinquent behaviour. *Development and Psychopathology* 13(4), s. 941–955.
- Tremblay, Richard E. (2000) The development of aggressive behaviour during childhood: What have we learned in the past century? *International Journal of Behavioral Development* 24(2), s. 129–141.
- Tremblay, Richard E. & LeMarquand, David (2001) Individual risk and protective factors. *Teoksessa* Rolf Loeber & David P. Farrington (toim.) *Child delinquents. Development, intervention, and service needs*. Thousand Oaks: Sage.
- Wakschlag, Lauren S., Pickett, Kate E., Cook, Edwin Jr., Benowitz, Neal L. & Leventhal, Bennett L. (2002) Maternal smoking during pregnancy and severe antisocial behaviour in offspring: A review. *American Journal of Public Health* 92(6), s. 966–974.
- Weeks, Robin & Widom, Cathy S. (1998) Self-reports of early childhood victimization among incarcerated adult male felons. *Journal of Interpersonal Violence* 13, s. 346–361.
- Wei, Evelyn H., Loeber, Rolf & Stouthamer-Loeber, Magda (2002) How many of the offspring born to teenage fathers are produced by repeat serious delinquents? *Criminal Behaviour and Mental Health* 12(1), s. 83–98.
- Widom, Cathy S. (1989) The cycle of violence. *Science* 244, s. 160–166.
- Widom, Cathy S. (1991) The role of placement experiences in mediating the criminal consequences of early childhood victimization. *American Journal of Orthopsychiatry* 61, s. 195–209.
- Widom, Cathy S. & White, H. R. (1997) Problem behaviours in abused and neglected children grown up: Prevalence and co-occurrence of substance

- abuse, crime and violence. *Criminal Behaviour and Mental Health* 7(4), s. 287–310.
- White, Helene R. & Widom, Cathy S. (2003) Intimate partner violence among abused and neglected children in young adulthood: The mediating effects of early aggression, antisocial personality, hostility and alcohol problems. *Aggressive Behavior* 29(4), s. 332–345.
- Wolfe, David A. & Korsch, Barbara (1994) Witnessing domestic violence during childhood and adolescence: Implication for pediatric practice. *Pediatrics* 94(4), s. 594–600.
- Yates, Tuppert M., Dodds, Michele F., Sroufe, Alan & Egeland, Byron (2003) Exposure to partner violence and child behavior problems: A prospective study controlling for child physical abuse and neglect, child cognitive ability, socioeconomic status, and life stress. *Development and Psychopathology* 15(1), s. 199–218.